Leħen il-Malti

MAHRUĠ

MILL-'GHAQDA TAL-MALTI' (UNIVERSITÀ)

THE ROYAL UNIVERSITY OF MALTA

ILSIEN U BANDIERA JAGHMLU NAZZJON
NEHHI WAHDA U TNEHHI N-NAZZJON

IT-XXXII 1963 GHADD 6

Il-Professur A. CUSCHIERI, D.D., Ph.D., O.C.

LEĦEN IL-MALTI

IT-XXXII | 1963 | GĦADD 6

DAN IL-GĦADD FIH:

Ġ. AQUILINA: *Kif sa jibqgħu jiftakru f'Cuschieri?, L-għajta tal-qalb; Sitt sunetti; Dwar il-kelma 'Ġieb'* — Ġ CARDONA: *Ħodon narċis lill-poeta Ġorġ Zammit* — Ġ. CASSAR-PULLICINO: *Żieda ta' kliem u tifsir* — W.Ph. GULIA: *Meta l-mejjet ġera iktar mill-ħaj* — K. VASSALLO: *Il-ħajja I, II* — A.P. VELLA, O.P.: *Xinbi l-istorja?* — Ġ. ZAMMIT: *Il-Prof. A. Cuschieri, D.D., Ph.D., O.C.*

KIF SA JIBQGĦU JIFTAKRU F'CUSCHIERI?*

Ta' Ġ. AQUILINA

IL-GĦAQDA tal-Malti (Università), li hija għaqda mibdija wieħed u tletin sena ilu minn żewġ studenti tal-mediċina, u miżmuma ħajja għal dawn is-snin kollha mill-istudenti ta' kull Fakoltà, kemm-il darba għamlet it-tifkira ta' xi Maltin li ddistingwew ruħhom l-aktar fil-kitba u fil-letteratura Maltija. L-aħħar Malti kbir li fakkarna kien il-Poeta Nazzjonali, Dun Karm, li għalih iddedikajna n-numru speċjali ta' *Leħen il-Malti*. Illum iltqajna biex infakkru bniedem ieħor, il-Professur Anastasio Cuschieri, li l-ġenerazzjoni ta' gradwati l-aktar anzjani jiftakruh l-iżjed bħala professur mill-aħjar tal-filosofija, u għadd akbar ta' żgħażagħ, gradwati u m'humhiex bħala l-Poeta tal-*Kelma Maltija* u tal-Madonna.

Mijiet ta' reliġjużi u sekulari mietu u għad imutu, u l-istudenti tal-*Għaqda tal-Malti* ma jsibu xejn fihom li jistħoqq li jkunu kommemorati. Nies tajbin! Imma min jista' joqgħod jikkomemora n-nies kollha tajbin li jmutu! Imbagħad, min jaf min hu tajjeb tassew ħlief Alla?

Sakemm il-bniedem idum ħaj, jekk il-pożizzjoni tiegħu tkun għolja, u dawk ta' taħtu jistennew għajnuna u favuri minn għandu, ħafna jaqilgħulu l-kappell, jidħkulu u jekk iħallihom, igħannquh ukoll magħhom, biex juruh kemm iħobbuh, u jekk jogħġbu, meta jista', jiftakar fihom! L-ipokrisija hija biċċa mill-ħajja tal-bniedem fis-soċjetà. Imma l-mewt hija l-ewwel u l-aħħar prova tas-sinċerità jew l-ipokrisija. Fil-mewt, il-ħbieb foloz

* Dil-kitba nqrat fl-Akkademja li l-istudenti ta' l-*Għaqda Tal-Malti* (Università) għamlu f'ġieħ ir-Rev. Prof. A. Cuschieri, O.C. fit-Teatru ta' l-Università fid-19 ta' Diċembru, 1962.

jaħirbu, u jibqgħu biss dawk sinċieri. Il-qabar jidfen kollox. Il-mewt ittella' l-meriti speċjali fil-wiċċ. Li kieku Professur Cuschieri ma kienx għalina ħlief wieħed mill-patrijiet, ma konniex inħossu li kien hemm raġuni għal din iċ-ċelebrazzjoni. La kien ikun aħjar u lanqas agħar minn ħafna sekulari u reliġjużi bħalu. Imma, kif għidtilkom, il-mewt ittella' l-meriti speċjali fil-wiċċ u ħafna drabi, tpatti għan-nuqqasijiet tal-ħajja, li mhux dejjem tagħti lil dak li jkun li ħaqqu. Aħna li tgħallimna l-filosofija minn għand il-professur Cuschieri nafu x'kien isarraf. Għalkemm ma tistax tgħid li hu kien filosofu oriġinali jew kreattiv, għax sa fejn naf jien, ma ħalla l-ebda opra ta' filosofija, madankollu, bħala professur, kellu l-kelma Taljana ħafifa, u l-filosofija kien jafha u jħobbha hekk tajjeb, li kien jaf iħeġġeġ l-imħabba għaliha fost l-istudenti tiegħu. Imma b'daqshekk biss, isem il-professur Cuschieri ma kienx jibqa' ħaj, għax il-memorja ta' dawk li tgħallmu l-filosofija minn għandu tixjieħ u tintemm bħalu, magħhom.

X'inhu, mela, li żamm u sa jibqa' jżomm ħaj, għal ħafna snin oħra, l-isem tal-professur Cuschieri? Saqsi liż-żgħażagħ ta' Malta u Għawdex li saru jafu b'ismu fil-kotba tal-iskola, u jgħidulek huma kif se jibqgħu jiftakruh u jħobbuh dak il-Karmelitan; u ser jibqgħu jiftakruh mhux biss fil-memorja, li bħad-dija tal-musbieħ tintefa meta jispiċċa ż-żejt tal-ħajja, imma fil-miktub tal-opra tiegħu poetika. Fuq din l-opra poetika irrid ngħidilkom xi ħaġa fil-qosor.

Żewġ argumenti li l-professur Cuschieri ħaddem l-aktar fil-poeżija tiegħu huma Il-Madonna u l-Malti. Mis-sitt poeżiji li jiena daħħaltlu fil-*Muża Maltija*, tlieta huma ddedikati lill-Madonna; imma li kieku wieħed kellu jara l-poeżiji kollha li kiteb, isib li l-akbar għadd ta' poeżiji huma ddedikati lill-Madonna. Sa hawn m'għandniex biex nistagħġbu għax, fl-aħħar mill-aħħar, għal Karmelitan liema devozzjoni tista' tkun akbar minn dik tal-Madonna? Dak li jgħaġġeb lili hija l-ħeġġa li biha kiteb fuq l-Ilsien Malti. Lanqas l-istess Dun Karm Psaila ma kiteb b'dik il-ħeġġa li ninnotaw fil-poeżija *Il-Kelma Maltija*, li fiha xeħet qalbu kollha, bħal wieħed li qed jieħu gost jipprova l-verità ta' dak li qed igħid. Min qal li l-Malti hu tqil biex tfisser ruħek bih? Ara kemm għandi ħila nfisser ruħi tajjeb, jistqarr Cuschieri. U Cuschieri kien jaf x'inhu jgħid, il-għaliex bħal Dun Karm kien bniedem ta' ħila kbira fil-lingwa Taljana. Qed ngħid għal dik il-poeżija li llum jafha kulħadd u li ser naqralkom minnha l-ewwel ħames strofi:

Din biss, ħabib ta' qalbi,
għandi; din Alla tani;
dil-kelma li bi ġmielha
nitgħaxxaq ser tarani.

Min qal li tqila u timxi
bħas-sriep tkaxkar fuq żaqqha?
Hares kemm hi ħafifa,
kif titlà' u togħla f'daqqa;

togħla, u m'nofs is-sema,
hi li fix-xemx imħarrġa,
isseqqer fl-isbaħ safa,
tħares lejn l-art u tarġa'

tinżel; ma tafx jekk bajda,
jekk safra, jew jekk kaħla;
tilmaħba biss titbiddel,
tiċkien, issir daqs naħla:

u tidħol ġewwa l-ġonna,
tgħaddi minn qalb il-weraq,
tiddeffes ġo kull warda,
tixrob mill-ward il-meraq;

Fuq il-ħidma letterarja ta' Cuschieri tisimgħu jkellmukom studjużi oħra. Poeżiji minn tiegħu li jitkellmu għalih wara mewtu ser tisimgħu jinqraw f'din l-akkademja tal-lejla. Jiena nagħlaq il-kelmtejn ta' ġieh lil professur Cuschieri billi naqralkom poeżija tiegħu, li għandha x'taqsam mal-Malti, imma miktuba bi stil ħafif kemm jista' jkun, u turi s-*sense of humour* tal-poeta Karmelitan. Din il-poeżija ltqajt magħha l-bieraħ, jien u nqalleb fil-*Habib* tal-ħdax ta' Frar, 1913. It-titlu tagħha *Ċajt u Ħlieqa!* iffirmata tliet asteriski, kif kien iħobb jagħmel. Isimgħuha:

F'kemm hawn ilsna fid-dinja,
niżlin minn fejn niżlin,
irrid ingħid mill-Lhudi,
mill-Grieg jew mill-Latin,
issib, jekk tfittex trid,
kliem minsi u kliem ġdid!

Id-*Dizzjunarji* kollha
jistmerru l-*antikwati*
u l-ismijiet iġerrgħu
tal-aħħar *ritrovati*,
għax l-ilsna hekk magħġunin,
jisselfu minn xulxin!

Imma trid tkun demm *Ċanu*
biex 'l ommok tbigħ lil ġarek
u tmur tittallab lilu
minn dak li għandek f'darek:
dan l-ilsna ma tridux
u qalbna ma troddux!

Mela, bla ksuħa, ngħidu,
kollox bil-qies u l-ħin:
Prelat, kanonku, mitra,
Indiema, Qrar, Tqarbin;
għax *dawn* kienu mill-ewwel
u *dawk* iż-żmien 'l hawn newwel!

Niftiehmu aħjar: biex issa
nitkellmu bil-kirjanza,
ix-xedd taż-żaqq ngħidulu:
ventriera u *sotta-panza:*
imma ħallejna sħiħa
iż-żaqq, għax qatt m'hi *xiħa!*

Daħħalna kliem kemm flaħna
Taljan, Spanjol, Franċiż:
u dieħel ukoll magħhom
(mhux hekk jixraq?) l-Ingliż:
imma l-akbar tagħbija
ġibnieha minn Sqallija!

Dan, kos! minn awl id-dinja:
ma ridtuniex jewwilla
inġibu t-*termni* ġodda
miċ-Ċina u mill-Manila?
Nissellfu minn għand ġarna
dak li m'għandniex ġo darna!

Imma, għad li, ma' l-iżmna,
b'kull kliem il-Malti stagħna,
fl-insiġ, fil-ġidd, fix-xeħta,
baqa', kif tnissel, magħha:
u ma joħroġx tellief
jekk jiġri mal-għorrief!

Min ma jafux, *jidbirlu*
li m'hux *serju* biżżejjed;
iżda x'ħaddied hu dana,
li qatt ma kiwa ħdejjed?!
Jitgħallem jifli, jbati,
qabel ma jaqta' u jagħti!

Mill-Belġju, mill-Ġermanja,
minn Franza, mill-Italja,
Xirkiet, Għorrief, Ministri
(kemm hemm nies ħmir u ħalja!)
jitolbu l-kotba tagħna:
sbieħ aħna, min jismagħna!

Ħalli din il-poeżija ċajtiera tkun l-aħħar tislima tiegħi llum lill-poeta li sebbaħ il-letteratura Maltija bl-aqwa poeżiji li għandna fuq il-Madonna u fuq ilsien il-poplu – il-lingwa ta' Malta u tal-Maltin.

IL-ĦAJJA (I)

Min qal li l-ħajja ħolma
kollha tlellix u lwien.
Min qal li hi kummiedja
biex niddieħku b'xulxin ma' tul iż-żmien.

Min qal li l-ħrajja ħrafa
imżewqa b'ferħ u hemm.
Min qal li hi traġedja
mitmuma ħesrem biċ-ċarċir tad-demm.

Min qal li l-ħajja ħondoq
li jaqta' nifs kulħadd.
Min qal li l-ħajja baħar
fejn titbaħbaħ fil-wisa' nies bla għadd.

Min qal li ħdan il-ħajja
artab u mieles rix.
Min sabu iebes ħatab,
kollu għoqod u ngiegeż u tikmix.

Min qal li l-ħajja Ġenna.
Min qal li qisha Infern.
Min sabha Purgatorju.
To me it's Smoke with Light or Fire in turn.

11.iv.62 K. VASSALLO

IL-PROFESSUR A. CUSCHIERI D.D., Ph.D., O.C.

(Bil-kortesija ta' l-editur ta' It-Tarka *tat-23 ta' Awwissu, 1962, fejn dil-kitba debret l-ewwel darba)*

Ta' ĠORĠ ZAMMIT

FIL-ĦEMDA ta' ċella fil-kunvent tal-Karmnu l-Belt, ċella mbierka li minnha għal raġunijiet ta' saħħa kien ilu xhur sħaħ ma joħroġ, miet mimli għomor u qima fil-25 ta' Lulju, bniedem li ta ħajtu kollha għall-proxxmu tiegħu, bniedem li ismu jrid jinżel fl-istorja tal-aqwa fost ulied Malta bħala predikatur, kittieb u professur.

Imwieled il-Belt fil-21 ta' Jannar 1876, il-Professur Anastasio Cuschieri daħal novizz karmelitan ta' ħmistax-il sena u ordna seba' snin wara. Għamel l-istudji tiegħu f'Malta u fl-Università Gregorjana Ruma, u meta ħa f'Ruma l-Lawrija tal-Filosofija, ġie msejjah f'Malta bħala professur ta' dan is-suġġett fl-Università tagħna.

Ħafna huma l-Maltin li kellhom ix-xorti li jkunu studenti tiegħu. Jiena li kelli din ix-xorti, nista' ngħid li l-lezzjonijiet tiegħu kienu jsaħħruk bi ġmielhom u jhennuk bl-għerf li kien joħroġ minn dak il-fomm – l-istess jistgħu jgħiduh l-eluf u eluf li għadhom jiftakru lill-Professur Cuschieri bħala predikatur, fi żmien li l-knejjes ta' Malta kienu jimtlew qtajja' ta nies li kienu jiġru warajh biex jisimgħuh. L-istess impressjoni ħallew id-diskorsi li kien jagħmel bħala senatur – kariga li għaliha ġie magħżul darbtejn.

Bniedem ta' kultura tassew kbira, magħruf bħala filosofu mill-aħjar mhux biss hawn Malta, iżda wkoll barra minn dawn ix-xtajtiet, speċjalment bħala kittieb ta' studji filosofiċi u storiċi fir-*Rivista di Filosofija Neo-Scolastica* ta' l-Università Kattolika ta' Milan u fir-*Rivista Storica Carmelitana*. Il-Professur Cuschieri kien ukoll darbtejn provinċjal tal-Ordni tal-Karmnu, u b'dana kollu sab ukoll iż-żmien li jikteb poeżiji mill-isbaħ bit-Taljan u bil-Malti.

Bħala poeta Malti, dawn il-gżejjer iridu jagħtuh wieħed mill-ogħla postijiet. Hadd daqsu ma għaraf ifisser il-ġmiel u l-qawwa ta' l-ilsien Malti. Araw kif jitkellem fuqu fil-poeżija tiegħu:

IL-KELMA MALTIJA

Din biss, ħabib ta' qalbi,
Għandi; din Alla tani,
Dil-kelma li bi ġmielha
Nitgħaxxaq ser tarani.

Min qal li tqila, u timxi
bħas-sriep tkaxkar fuq żaqqha?
Hares kemm hi ħafifa
Kif titla' u togħla f'daqqa;

Togħla, u minn nofs is-sema,
Hi, fix-xemx imħarrġa,
Isseqqer fl-isbaħ safa,
Tħares lejn l-art, u terġa'

Tinżel; ma tafx jekk bajda,
Jekk safra, jew jekk kaħla;
Tilmaħba biss tidbiddel,
Tiċkien, issir bħal naħla:

U tidħol ġewwa l-ġonna,
Tgħaddi minn qalb il-weraq,
Tiddeffes ġo kull warda,
Tixrob mill-ward il-meraq;

Imbagħad tiġi bil-ħlewwa
Tqegħdbuli fuq ilsieni,
Iżżanżan ġo widinti,
Tagħmilni kbir u hieni.

U meta ħajja, tferfer
Nilmaħba tgħodd għal ħbiebi,
Hemmhekk (għax nistħi ngħidu?)
Nitgħaxxaq dlonk bi ħsiebi;

U bil-kelma li titla'
Minn qalbi għal fuq fommi,
Safja, ħelwa, sabiħa,
Kif għallmithieli ommi,

Kif dari l-Belt, kif għadek
Fir-rħula llum tismagħha,
Bla xniexel fuq sidirha,
Fqajra, 'ma kollox tagħha,

Din biss, ħabib ta' qalbi,
Għandi, din Alla tani,
Dil-kelma li bi ġmielha
Nitgħaxxaq qed tarani.

U mhux biss il-kelma Maltija, iżda wkoll il-għana, t-tqabbil tal-poplu, il-poeta-filosfu tagħna għaraf jinseġ biex minnhom ħareġ versi ta' poeżija tassew sabiħa, kif naraw* fil-poeżija tiegħu:

IL-MILIED

X'qamar abjad ileqq donnu tal-fidda!
Donnhom lejn l-art iħarsu mistagħġbin
Bi ġmielha l-kwiekeb, u donnha l-art tħares
'Il fuq titgħaxxaq bik, ja dawl tas-sema.
Imma xi kliem jaqsam il-qalb ġej riesaq
Minn siġra tal-ħarrub hemm f'nofs ir-raba':
Ninu, Ninu tal-Milied,
L-ommijiet jibku 'l ulied

Mhux hekk, dari mhux hekk, bidwi, kont tgħanni:

Tiddi kewkba mis-smewwiet
Fuq l-irħula, fuq l-ibliet;
In-nies toħroġ minn ġo darha
Tisma' l-għana ġej mill-wied:
Ninu Ninu tal-Milied.

Minn sħab abjad, ileqq donnu tal-fidda,
X'int tħares, qamar, bħal wieħed miblugħ?
Iva, rajt sewwa, mhux ilma, mhux ilma;
Dak dmija tal-aħwa, dawk xmajjar ta' dmugħ.

Qalb ta' poeta, ruħ ta' Karmelitan, u nisel l-imħabba bid-demm Malti li għamlu dak li hu, il-professur Cuschieri ħabb lil Malta bl-akbar imħabba li iben jista' qatt iħoss lejn ommu. Iżda ta' veru Malti, ma jafx, ma jistax jaħseb f'Malta jekk mhux Malta Nisranija, kburija bil-fidi tagħna u b'ulied-ha dejjem lesti jitqabdu għal dak il-wirt għażiż li għalih missirijietna ċarċru demmhom. Dan jurihulna fil-poeżija fuq il-Kappella ta' Lourdes ta' ħdejn il-Kapuċċini tal-Furjana li jisimha *Quddiem ta' Lourdes il-Ġdida* fejn lill-Madonna jgħidilha:

Aħjar fuq art twelidi
Nar jinżel li jaħraqha,
Jew jitla' l-mewġ għal fuqha
Jinbaram u jgħarraqha,

Inkella lejk, fi qlubna,
Omm ħelwa ta' kull ġmiel,
Tibred il-ħeġġa u tonqos
Bħal warda li titbiel.

Poeta tal-ħsieb u poeta tal-ġmiel, Cuschieri jaf ipinġilna bi ftit kliem dehra li ġġibilna tbissima fuq xoftejna, bħal fil-poeżija li l-biċċa l-kbira tat-tfal Maltin jafu bl-amment, fejn waqt li ċ-ċkejken Toninu jkun aljenat,

Tiġi n-nanna, nkiss nkiss
U ttih bewsa kif imiss;

jew fil-poeżija *Xbieha Żgħira tal-Madonna li Għandi F'Kamarti.* F'din il-poeżija, wara li jgħid li x-xbieha turi lill-Madonna, bil-Bambin qiegħed f'ħoġorha, qed tpoġġi sebagħha fuq xuftejha biex turu lit-tfajjel San Ġwann li ma għandux jitniffes, biex iħalli lill-Bambin rieqed, il-poeta jdur lejn l-Omm Divina:

Kemm int ħelwa, o Marija,
B'dak is-sebgħa fuq xuftejk!
U xi ħniena, u xi ħlewwa
F'dik il-ħarsa ta' għajnejk!

Le, tħallix lil min imissu,
Ħallih rieqed, o Marija,
Għax jekk issa għajnejh jiftaħ
Ma jarax ħlief dmugħ u dmija.

Ta' veru Karmelitan, il-Professur Cuschieri wera mħabbtu lejn il-Madonna tal-Karmnu f'għadd kbir ta' poeżiji tal-ogħla ġmiel. Lilha hu offra żgħożitu, saħħtu, il-qawwa ta' lsienu u tal-pinna tiegħu, u dak il-għerf li bih Alla għoġbu jżejnu. Hekk insibu miktub fl-aħħar strofa tal-lirika:

FIS-SANTWARJU TAL-KARMNU

Omm u xbejba ta' kull ħlewwa,
Li bik biss il-qalb titbenna,

Tħallinix aktar nistenna,
Tħallinix iżjed li nara
Dix-xmara
Ta' dmugħ għaddejja:
Ejja, ejja,
Fuq is-sodda tal-mewt tiegħi;
Ejja fis agħlaq għajnejja:
Lilek, ja xbejba,
L-aħħar sejħa,
L-aħħar kelma ta' xoftejja.

U kien nhar ta' Erbgħa, ġurnata għażiża għall-Madonna tal-Karmnu, li l-*Poeta tal-Madonna* ħalla d-dinja biex jittajjar lejn is-saltna fejn il-poeta jsib il-mistrieħ.

IL-ĦAJJA (II)

Il-ħajja moxa u mergħa
fejn jitħarrġu għall-ġiri dwieb u żwiemel,
jirgħaw biex jismnu baqar u għoġiela,
jagħtu biż-żewġ, jinħqu u joqomsu l-ħmir.

Il-ħajja ġnien bil-fjuri
fejn iżanżan in-naħal li jħobb l-għasel,
iliegħeb il-bebbux maz-zkuk u l-ġebel,
iħuf id-dud u friefet ħfief ittir.

Il-ħajja nħasa kbira
tagħli, tbaqbaq u tfawwar b'min iħobb,
b'min jobgħod, b'min isewwi u b'min iħarbat,
b'min ibierek, b'min jisħet dak li jsir.

Il-ħajja pont li jgħaqqad
in-nieqa mat-tebut, mal-bidu t-tmiem,
mat-tmiem il-bidu ta' ħajja oħra ġdida
li ż-Żmien ma jkiddha u lanqas it-Taħsir.

11.iv.62 K. VASSALLO

META L-MEJJET ĠERA IKTAR MILL-ĦAJ

Ta' W.PH. GULIA

NISTĦAJJEL hawn min igħid: 'Dan biex ġej illum? Mela jista' jkun li l-mejjet jiġri iktar mill-ħaj? Il-mejjet l-anqas biss jiċċaqlaq, aħseb u ara kemm ser jiġri iktar mill-ħaj!' Haġa waħda biss ngħid: li din il-praspura ġrat lili; u li jekk hemm xi ċajta, iċ-ċajta qegħda fuqi.

Mela daqs ħdax-il xahar ilu, jum il-Ħadd, meta stenbaħt fil-għodu sibt li ma stajtx ninżel mis-sodda min-naħa tas-soltu għax ma' tul il-lejl, bla ma ntbaħt b'xejn, kien għadda minn fuqi riħ ta' puplesija u ħallieli nofs ġismi ma jitħarrikx. M'hemmx għalfejn intawwal fuq x'ġara u ma ġarax, għax ma għandux x'jaqsam għal kollox mal-praspura li rrid nirrakkonta. Bil-ftit il-ftit bdejt għaddej 'il quddiem sakemm fl-aħħar wasal il-jum meta sieqi bdiet tiflaħni fuqha u bdejt nati xi pass; u fl-aħħar ukoll bdejt noħroġ nimxi bl-għajnuna tal-bastun li minn għand in-nannu kien għadda għal għand missieri, u minn għand missieri kien għadda għal għandi. Biss kemm in-nannu u kemm missieri kienu jinqdew bih fiż-żmien li l-bastun kien għadu fil-moda; fil-waqt li jien kelli ninqeda bih biex inserraħ it-toqol tiegħi fuqu meta nimxi.

Xi erba' xhur ilu mbagħad, u allura kont diġa' bdejt infekren ġmieli bil-bastun u nterraq mal-Belt, ġriet l-aħbar f'daqqa waħda li l-Professur Cuschieri, il-poeta tal-Madonna, kien ħalliena. Lill-Professur Cuschieri qatt ma kont rajtu jew ma sirt nafu personalment; biss ismu kien għalija isem kbir ħafna mħabba x-xogħol oriġinali tiegħu fil-qasam tal-poeżija Maltija. Malli smajt, bdew għaddejjin minn rasi dehriet imnebbhin mill-versi tiegħu li huma wisq għal qalbi: Il-Milied, il-Kelma Maltija, il-Poeżiji tal-Madonna, u f'daqqa leħħu f'rasi dawk l-istanzi qalila mill-poeżija tiegħu *Quddiem ta' Lourdes il-Ġdida*, li fil-fehma tiegħi tagħmel lill-Cuschieri l-poeta tas-*Self-Government* iktar minn kull poeta ieħor, Dun Karm magħdud. U stennejt li l-għada fil-għodu meta l-ġurnali jitkellmu fuq il-mewt tiegħu, huma kienu sejrin isemmu dawn l-istanzi, xejn xejn imħabba d-dawl li setgħu jixħtu fuq il-kuntest tal-kriżi politiko-reliġjuża li konna għadna għaddejjin minnha, u fl-istess nifs għamilt ħsieb li tajjeb jew ħażin immur għall-funeral tiegħu.

L-għada fil-għodu, għalkemm il-ġurnali tkellmu fuq il-poeta tal-Madonna, sibt li l-ġurnalisti kollha kienu qabżu l-istanzi qalila tal-poeta tas-*Self Government*. Jista' jkun għax ħadd minnhom ma kien daħal 'il ġewwa biż-

*Bil-kortesija tat-*Times of Malta

*Tratt meħud meta ngħata r-ritratt tal-Professur A. Cuschieri mill-*Għaqda tal-Malti (Università) *lir-Rettur J.A. Manchè (xellug) wara diskors li kien għamel il-Professur Ġ. Aquilina (lemin) fl-okkażjoni tal-preżentazzjoni li saret fl-uffizzju tar-Rettur fit-30 ta' Mejju, 1963.*

żejjed fl-ispirtu tal-poeżija Maltija b'mod li jogħla 'l fuq mill-*cliché* imtenni *ad nauseam* li Cuschieri kien il-poeta tal-Madonna u għalhekk ma setgħux, jew ma għarfux, jiċċaqalqu imqar pulzier mill-linji li kulħadd jaf bihom. Jista' jkun ukoll li bħala ġurnalisti ħassew li għandhom jatu lil poplu dak li l-poplu jaf u jrid, u li ma kienx il-każ li jerġgħu jagħmlu apprezzament ġdid li jista' jtaqqal l-imħuħ battala tan-nies mehdija tqasqas fuq in-nies.

Wara kollox liema huma dawn l-imbierka stanzi li fuqhom qed nagħmel dan il-plejtu kollu? L-istanzi huma dawn:

Issa li jedd ħwejjiġha
sa fl-aħħar ser ikollha,
minn qalbek il-għażiża
tħallix 'il ħadd iħollha:
Jekk għandha lejk il-Qima
mal-jedd il-ġdid tiċkien,
aħjar nitilfu kollox
u nerġgħu għal li kien.

Aħjar fuq art twelidi
nar jinżel li jaħraqha,
jew jitla' l-mewġ għal fuqha
jimbaram u jgħarraqha,
inkella lejk fi qlubna,
Omm ħelwa ta' kull ġmiel
tibred il-ħeġġa u tonqos
bħal warda li tidbiel.

Jidhirli li dawn il-versi jitkellmu waħidhom u li ma għandix għalfejn intertaqhom biċċiet biex noħroġ il-ġmilijiet tagħhom, l-aktar f'*essay* bħal dan.

Dak in-nhar fil-għodu wkoll ċempluli mill-Università biex jgħiduli li l-membri tal-Università kienu ser jieħdu sehem fil-funeral flimkien u billi, kif għedt, kont diġa' għamilt il-ħsieb li mmur nati l-aħħar tislima lill dan il-bniedem li ma kontx naf personalment, iżda li l-ħsebijiet tiegħu kienu twaħħdu miegħi għal għomri, ħadt il-ħin u l-post ta' fejn kellna niltaqgħu biex immur ma' sħabi.

Hekk għamilt. Il-funeral kien għall-erbgħa u nofs ta' wara nofs in-nhar. Kienet ġurnata xemx tisreġ minn dawk li Lulju jaf ifemaq fuq Malta, u għal xi t-tlieta u nofs ta' wara nofs in-nhar, wara tbaħbiħa sabiħa fl-ilma frisk, tqartast f'libsa kaħlanija tas-sajf (magħmula l-Italja — dak id-drapp sabiħ fil-għajn, ħafif fil-qabda, iżda jxewwek ħafif, ħafif) u tlaqt mid-dar tiegħi fit-triq tal-Karmnu, il-Belt fit-taqsima ta' wara s-suq biex fl-erbgħa, kif konna miftehmin, inkun fil-Knisja tal-Karmnu fl-istess triq, il-Belt.

Wasalt il-Knisja tal-Karmnu u dħalt. Sibt ġemgħa nies sewwa, għalkemm deherli li messu kien hemm iktar; u sirt naf li mill-Knisja tal-Karmnu l-mejjet kellu jintrefa' u jittieħed sa Putirjal bin-nies jimxu warajh; imbagħad minn Putirjal min ried seta' jieħu karrozza tal-linja għall-Imdina fejn kellha ssir id-difna. Jien għamilt il-ħsieb, għad li kien hemm minn ħassarli, li nwassal il-mejjet sa Putirjal, imbagħad nerġa' lura għad-dar.

Meta sar il-ħin, waslu r-reffiegħa u l-bekkamorti, ħareġ il-kappillan u bdew jitqassmu l-kuruni, prinċipali fosthom dik ta' l-Università fejn il-mejjet kien għadda żmien sabiħ igħallem, u kif! il-filosofija. Imbagħad ħarġu bil-mejjet, warajh imxew il-Patrijiet tal-Karmnu, il-qraba tiegħu, il-President tal-Qrati, ir-Rettur u l-Professuri ta' l-Università u l-istudenti bit-toga, kapijiet ta' Dipartimenti tal-Gvern, membri tal-*Għaqda tal-Kittieba tal-Malti,* u għaqdiet oħra u n-nies individwali. Jiena mxejt ma' ta' l-Università kif kont miftiehem.

Għal bidu moma ħarir. Imxejna pass pass u laħħaqt tajjeb mal-pass solenni tal-bekkamorti. Imma ħej, it-triq bejn tal-Karmnu u l-Palazz tista' tgħid li tinqasam fi tnejn: l-ewwel hemm biċċa wita bejn tal-Karmnu u Triq l-Ifran; imbagħad it-triq tinbidel f'telgħa sa Misraħ il-Palazz. Terġa' l-bekkamorti ma kenux minn dawk li jaqbdu pass u jibqgħu bih; imbagħad il-piz fuq spallejhom kien u ngħiduha kif inhi tistenna li f'dik is-sħana ta' Lulju taħt il-faldrappa, il-bekkamorti mhux ser joqgħodu jħabblu rashom wisq fuq l-aspetti dinjitużi tal-mixja tagħhom. U nafuha din: li min ikun qed jerfa' meta jiġi għat-telgħa jipprova jħaffef biex ifittex jasal. U l-bekkamorti dak in-nhar hekk għamlu; malli ħassew it-telgħa, telqulha qishom jiġru bil-mejjet fuq spallejhom. Jien għamilt l-almu lili nnifsi u ntfajt għad-deffa. Iżda kull ma jmur il-pass tal-mejjet beda jgħaġġel iktar. Ħarist lejn dawk ta' madwari u sibt li għalkemm bi tbatija kienu qed ilaħħqu tajjeb; iżda sieqi ma ridetx tgħaġġel daqs kemm kieku xtaqha tagħmel moħħi, u ftit ftit bdejt nintebaħ li bejni u dak ta' quddiemi kien qiegħed jitfaċċa ċertu battal, li kull ma jmur kien qiegħed jiżdied u jitwal. Għall-ewwel ma kienx aktar minn pied; iżda mbagħad sar jarda u iktar, u meta wasalna ħdejn Triq id-Dejqa kien hemm divrenza ta' l-isbaħ għaxar piedi. Għalhekk qtajt, bejni u bejn ruħi, li l-aħjar la l-mejjet kien hekk mgħaġġel għad-difna, li l-ħaj iwasslu biss sa Misraħ il-Palazz u l-kisra ta' Triq Irjali. Hekk għamilt; komplejt ngħaġġel sakemm wasalt sal-kisra ta' Triq Irjali u hemm għalkemm sħabi ma ridunix, sellimt lil sħabi ħajja li baqgħu mixjin mimlijin bil-ħajja u bil-għomor u sellimt għall-aħħar darba lill-poeta tal-Madonna u tas-*Self Government.* Ħassejtni ċert li mill-ġenna tiegħu li min jaf b'liema seħer filosofiku kien qiegħed jistħarreġ dak il-ħin, tbissimli u sellimli, għalkemm f'għomru qatt ma tkellem miegħi. U stħajjiltu qed jitbissem bil-kuntrast tal-mejjet jiġri u l-ħaj ifekren warajh mimli bil-għomor, iżda nieqes minn dik il-ħeġġa li mliet il-bekkamorti f'dak in-nofs ta' nhar ta' Lulju xemxi jiġru bil-piż ta' ġismu fuq daharhom, jilġu taħt il-faldrappa u jħeffu qabel jonqos in-nifs.

XINHI L-ISTORJA?

Ta' A. VELLA, O.P.

IL-KELMA storja ġejja mill-Grieg *Historia,* li tfisser għerf miksub bit-tfittix.

L-istorja hija dik l-arti li żżomm tifkira tal-ħajja tal-bniedem jew tal-għaqdiet bejn il-bnedmin, kif ukoll tat-tibdil li dawn ġarrbu matul iż-żminijiet, tal-prinċipji li bihom ġew determinati l-azjonijiet tagħhom, u tal-kondizjonijiet ġeografiċi jew fiżiċi, bħall-klima, li għenuhom jew fix-kluhom fil-mixja tagħhom 'il quddiem fil-medda taż-żminijiet.

Għalhekk is-suġġett ta' l-istorja huma r-*Res gestae,* għemil il-bniedem.

Il-għan ta' l-ewwel kittieba ta' l-istorja kien li jżommu ħajja t-tifkira tal-għemil erojku ta' dawk il-bnedmin li fil-gwerer kisbu rebħiet b'riżq in-nazzjon. Għalihom l-istorja ma kinetx ħlief il-glorifikazjoni kemm ta' l-eroj u kemm tan-nazjon. Hwejjeġ oħrajn, bħal kif kienu jgħixu u jaqilgħu l-ħobża ta' kuljum, jew x'għamla ta' gvern kellhom, ftit u xejn igħidu-homlna.

Din ix-xejra fil-kitba ta' l-istorja tkompliet sa żmien il-Kroċjati u saż-żmien kavalleresk (sekli XI-XII), meta nsibu mniżżla bl-irqaqat kollha d-dwelli – ġlied bl-armi bejn tnejn min-nies – quddiem żewġ parrinijiet biex jinqata' darba għal dejjem xi tilwim bejn il-ġellieda, laqgħat sportivi, ġrajjiet kbar militari, u ħwejjeġ bħal dawn. U billi fiż-Żminijiet tan-Nofs in-nies kienu reliġjużi ħafna, fil-kitba ta' dak iż-żmien l-element sopra-naturali jidher sewwa, għax fir-rebħiet u l-ġrajjiet kbar dejjem tissemma l-Providenza t'Alla – u bosta drabi jissemmew ukoll il-mirakli.

Element ieħor fil-kitba ta' l-istorja, li bih ir-rumanzieri nqdew bħala sfond biex fuqu jibnu l-aneddoti bijografiċi tagħhom, kien id-deskrizjoni tal-ħajja tas-slaten u tal-kortiġjani tagħhom, it-taħwid tan-nobbli u l-iskandli ta' min kien jaqdihom, u t-torturi li kienu jingħataw lill-ħatja u lill-irsiera.

Id-diplomazija, dik is-sengħa li ġġib ftehim bejn in-nazjonijiet jew tmexxih 'il quddiem, bdiet issir ukoll suġġett importanti fil-kitba ta' l-istorja – ħaġa li nistgħu ngħiduha wkoll għal żminijietna.

Minn xi mitejn sena 'l hawn l-istorja ħadet xejra wisq aktar interessanti. Għorrief kbar bdew isemmu leħenhom kontra kull għamla ta' storjografija. Riedu li fl-istorja jitfakkru mhux l-iskandli, il-kontrabandi, it-taħwid u d-drawwiet ħżiena tan-nies, iżda l-virtujiet u l-għamil tajjeb tagħhom, u s-sehem kollu li taw b'risq il-bnedmin, il-kultura, il-għerf, il-puli-

tika, l-arti u l-letteratura. Riedu illi l-ġrajjiet inħarsu lejhom bl-istess kriterju li kellhom in-nies li għaddew minnhom, u ma nkabbruhomx iżżejjed, iżda nagħirfu ngħarblu dak li hu veru minn dak li mhuwiex. Riedu wkoll illi ssir firda bejn dak li hu naturali u dak li hu sopranaturali, jiġifieri l-ġrajjiet l-imgħoddija nfissruhom bir-raġuni, u mhux ta' kull darba ndaħħlu l-misteru u l-mirakli.

Hekk qiegħda tinkiteb u tiġi studjata l-istorja llum. Le, l-istorja mhix taħlita ta' ġrajjiet u ħrejjef, imma hija arti l-iżjed serja, li mingħajrha ebda ċittadin ma jista' jimxi 'l quddiem fil-kultura.

L-istorja mhix ħaġa ħafifa kif jaħsbu ħafna. Jitqarrqu dawk l-istudenti li jagħżlu lilha minn suġġetti oħra li jidhrulhom itqal. Jekk l-istudent ma jħaddimx moħħu biex iqiegħed il-ġrajjiet fil-prospettiva sewwa tagħhom, jiġifieri kif dehru tabilħaqq u f'posthom; jekk huwa ma jintrefax 'il fuq mill-bluha tat-tfal u ma jwarrabx l-impressjonanti u s-sensazjonali biex jagħżel dak li tabilħaqq ġieb tibdil fis-soċjetà; jekk ma jżommx qies xieraq bejn l-astratt u l-konkret fil-ġrajjiet; allura l-istorja tisfa ħaġa bla togħma, li mhux biss ma jkunx jistħoqqilha tissejjaħ xjenza kif iridu xi wħud, imma anqas arti.

It-toqol ta' l-istorja jinsab filli wieħed irid igħarbel tajjeb l-imgħoddi – u l-preżent ukoll – li huma miżgħudin bil-qerq. Infatti l-istorja hi minn qaddisha aktarx meqjusa b'miżien ħażin. Il-kotra l-kbira ta' dawk li jfakkru l-ġrajjiet donnhom aktar jinqalgħu biex iniżżlu li hu eċċezzjonali, impressjonanti u sensazjonali, u ftit iħabblu moħħom biex idaħħlu fil-kitba tagħhom dak li hu normali, li hu proprju s-suġġett ta' l-istorja. Dan aktarx isir għax in-nies tiddejjaq taqra u tikteb fuq ħwejjeġ li wieħed jiltaqa' magħhom kuljum, filwaqt li kulħadd jinteressa ruħu minn dak li hu aktar sensazjonali. Hekk jiġri fil-gazzetti ta' kuljum, li huma r-*records* ta' l-istorja ta' żmienna. Naqraw, ngħidu aħna, li dar qabdet, li ajruplan waqa' b'mija w ħdax-il ruħ fuqu, li karrozza tfarrket, li xi flus insterqu minn Bank; imma kemm eluf u eluf ta' djar li ma qabdux, ta' ajruplani li ma waqgħux, ta' karrozzi li ma ħabtux, ta' liri li ma nsterqux, dan ħadd ma jgħidu. Mela l-ġrajjiet li komunement naqraw fuqhom mhumiex il-ħajja normali, iżda l-eċċezjonali, u l-eċċezjonali ma jagħmel qatt il-vera storja. Għalhekk l-istorja għandha tkun tifkira *record* ta' għemil il-bniedem, talħidma u l-invenzjonijiet magħmula minnu, tal-prinċipji li bihom ġew determinati l-azjonijiet tiegħu, tas-sura ta' gvern li kellu – monarkiku, repubblikan, demokratiku, dittatorjali, tal-progress li kiseb matul iż-żminijiet, u tar-relazjonijiet bejn il-ġnus.

Iżda hawn nifthu għajnejna biex ma nħalltux l-istorja mas-soċjoloġija, mal-filosofija u mal-poeżija.

L-istorja ma turiniex kif inħollu l-problemi ta' żminijietna: dan xogħol is-soċjologu, li jistudja l-ekonomija tal-pajjiż; jagħmel statistiċi, u jiġbed konklużjonijiet mill-liġijiet li jmexxu r-relazjonijiet bejn il-għaqdiet tan-nies.

Il-filosofu wkoll jistudja l-liġijiet ġenerali; iżda mbagħad dmiru hu li jagħti tifsira raġunevoli tal-ħwejjeġ, għax għalih l-imgħoddi mhuwiex ħannieqa ta' ġrajjiet maħlulin minn kull irbit tal-ħajja, iżda huwa mera li fih jilmaħ x'kien li ġagħal lin-nies jaħsbu mod u mhux ieħor u jiffurmaw sistemi ta' tagħlim tajba jew ħżiena.

Il-poeta jew ir-rumanzier, għad li huwa wkoll isemmi fatti storiċi, il-għan ewlieni tiegħu mhuwiex li jniżżel il-ġrajjiet xotti xotti u jfissirhom, iżda li jagħti gost lill-qarrejja tiegħu; u għalhekk idaħħal ħafna l-element tal-fantasija u ta' l-immaġinazjoni fid-deskrizjonijiet tiegħu.

X'tagħmel mela l-istorja u x'tgħallimhom lill-bnedmin?

L-ewwelnett l-istoriku jrid ifittex id-dokumenti: manuskritti li nkitbu fiż-żmien stess li fih saru l-ġrajjiet, kronaka, annali, bijografiji, *memoirs*, djarji, ġenealoġiji, rapporti diplomatiċi, kitbiet fuq monumenti, eċċ.; fejn jista', għandu wkoll jieħu tagħrif dwar il-ġrajjiet minn għand in-nies li rawhom isiru b'għajnejhom. Barra minn dan, l-istoriku jrid ukoll iżomm quddiemu t-tradizjonijiet mhux miktuba li waslulna minn fomm għal fomm, minn nisel għal ieħor, aneddoti, *folklore*, u ħwejjeġ oħra li b'xi mod igħinuh jagħmel kwadru kemm jista' jkun ġenwin ta' l-imgħoddi.

Wara li jkollu f'idejh dan il-materjal kollu, irid jistudjah, u, biex jifhmu, jenħtieġlu qabel kollox jistħajjel lilu nnifsu jgħix fiż-żmien li saru l-ġrajjiet. Huwa m'għandux ifissirhom skond iċ-ċirkustanzi ta' żmienu, u anqas jagħmel paraguni bejn l-imgħoddi u llum, biex jeħodha kontra n-nies ta' dari għax ma kinux jaħsbuha bħalna. Min jagħmel hekk ikun jitqarraq u jqarraq, u l-istorja tikkundannah bħalma tikkundanna s-sistema hekk imsejħa *Whig interpretation of history*. Bid-dokumenti f'idejh, l-istoriku għandu jgħarbel jekk dawn ikunux uffiċjali jew privati, awtentiċi, dubbjużi jew foloz; jara jekk kinux ġew miktuba taħt xi pressjoni, bħalma ġie li jiġri f'dokumenti ta' l-istat fi żmien ta' gwerra; u jfittex il-għejun li minn-hom il-kittieb ikun kiseb it-tagħrif biex ħalla dawk id-dokumenti.

Minn dan jidher ċar, mela, illi l-kitba ta' l-istorja hija bħal att reliġjuż, tenħtieġ illi l-moħħ ikun safi minn kull preġudizju, u li l-qalb tkun ħielsa minn kull simpatija jew antipatija lejn persuna jew għaqda ta' nies jew ġens; fi kliem ieħor, il-kittieb irid ikun imparzjali u għandu jibni l-imgħod-di bil-għerf u bil-għaqal ħalli jagħti lill-qarrejja kwadru ċar kemm jista' jkun biex igħallem is-sewwa u xejn ħlief is-sewwa.

Għalhekk hija tqila l-istorja, għax ix-xogħol tagħha jixbah lil dak ta'

l-imħallef li jrid jiġġudika l-imgħoddi biex jagħti l-verdett lill-akkużat u jaqtagħlu s-sentenza li tkun tistħoqqlu u tixraqlu skond il-ħaqq, ta' kundanna jekk ħati, ta' ħelsien jekk le.

L-istorja anqas ma għandha tinkiteb bi spirtu partiġġjan ta' nazzjonaliżmu żejjed li jġagħlek tara f'pajjiżek art aqwa f'kollox minn kull art oħra, u li fih ma ssib xejn x'tikkritika u x'tirranġa, filwaqt li tnissel mibegħda lejn artijiet u ġnus oħra.

Hekk ukoll l-istorja ma tistax tinkiteb bi spirtu partitarju li jpinġi bl-iswed il-gvernijiet ta' l-imgħoddi, inissel mibegħda bejn klassi u oħra, u jħeġġeġ għall-vjolenza bħala mezz għar-rebħa tal-partit. Għall-kuntrarju, l-istorjografu għandu jgħallem illi d-drittijiet kostituzjonali, l-emanċipazzjoni ġenerali, is-servizzi soċjali mhumiex ħwejjeġ maħluqin f'daqqa qisu b'seħer minn bniedem, partit jew gvern wieħed, iżda huma frott ta' sigra li nżergħet mill-ġenerazzjonijiet li għaddew, issaqqiet mill-ġenerazzjonijiet ta' wara, sakemm waslet ġenerazzjoni li setgħet taqta' u tistgħall il-frott tagħha. Irridu nkunu tassew suppervi u qalbna iebsa biex ma nagħirfux ix-xogħol li ħadu ta' qabilna u ma nibqgħux nafuhulhom. L-istorja tgħallem illi għemil il-bniedem jagħti l-frott tiegħu bil-mod, u hekk kull ġenerazzjoni tqiegħed saff ta' ġebel fuq ieħor fil-bini ta' dan il-palazz, id-dinja li ħalaq Alla. U hekk l-istorja teqred kull ambizzjoni personali u partiġġjana, u tnissel it-tama, mhux il-biża', fil-ġejjieni. Hija tgħallimna, li biex aħna wsalna fejn wasalna llum, missirijietna kellhom iħabbtu wiċċhom aktar minna ma' xkiel u tweghir aqwa minn tagħna, u għalhekk iġġagħalna mhux immaqdruhom u nisħtuhom, imma nibqgħu nafuhulhom u nistqarru b'qima illi l-ġid li ġiena fi żmienna nafuh lilhom b'xi mod.

Jalla dawk li jiktbu l-istorja jagħirfu r-responsabiltà tagħhom quddiem Alla u quddiem is-soċjetà u jżommu dejjem quddiem għajnejhom illi l-kitba ta' l-istorja huwa att qaddis, għax meta jiġu biex jiġġudikaw l-imgħoddi jenħtieġ li ma jkollhomx għan ieħor ħlief dak li jgħallmu lill-bnedmin ta' llum kif għandhom igħixu, u x'għandhom jagħmlu meta jsibu ruħhom fl-istess baħar li minnu għaddew missirijietna, halli b'hekk jiksbu riżq, ġid u hena għalihom u għal uliedhom.

SITT SUNETTI TA' Ġ. AQUILINA

SHAB IL-HOLM

Sħab abjad qisu gawwi jħuf mar-riħ
Fuq ġwienaħ jiddu mifruxin fid-dawl,
Sħab iswed, rix l-għorab jonkella ċ-ċawl,
Jinġama' waħda waħda bla mistrieħ,
U l-għajn ferħana żżewwaq dat-tixbib
Ta' ħolm is-sħab li jleħħnu, b'nifsbom, qawl
Fuq sejf tan-nar li ħaraq ruħ San Pawl
Meta ra 'l Alla w wiċċu far u sbieħ.

Madwar is-sħab jinġabar qajl is-skiet,
Jikber u jogħla bħal muntanja kbira
Li minn ġo fiha tleħħ nirien ta' dija.
Jekk tgħidli li dan qerq ta' Att l-Imwiet
Fwar u tbewdin ta' Ruħ marbuta lsira
Jien xorta ngħidlek tħalli dal-qerq fija.

19.iii.62

IL-HAJJA

Mgħottija resqet fuqi; bħal tarbija
Qabditni mn'idi w qaltli: Ejja wrajja.
Min int saqsejtha? Wieġbet: Jien il-Hajja
Ittawwal bħal ġo ħġieġa minn ġo fija.
Għamilt kif qaltli. Id-dalma ta' fl-għaxija
Għall-ewwel satret il-widien u t-tlajja'.
'Ma dlonk quddiemi debret kollha l-ġrajja
Ta' jasar u ta' qerq ulied il-ħtija.

Tbikkimt u bkejt għax ħlomt il-ħajja safja
Bħan-nida fuq il-ġezża ta' ħaruf
U logħob ta' lwien bħax-xemx ta' ġol-qawsalla
Għadabt, tnikkitt, ħassejt ġo qalbi għafja
Għad-debra ta' dal-ħażen mbux magħruf.
Għajjatt: "Hallili għall-anqas tama f'Alla!"

19.iii.62

IŻ-ŻIEMEL TAL-HAJJA

Żiemel maħrub iż-Żmien — żiemel bla lġiem;
Riġlejh milwija mtajjra ma' l-irjieħ;
Nifsu tan-nar imħarħar imma sħiħ
Għaddej milbut u mnaffar mingħajr sliem.
Hadd lewma għal dil-ħarba w la kliem;
Rikkieb fuqu ma' għandux; is-sarġ neħħieh.
Widnejh weqfin u donnu mingħajr smigħ.
Tqawqib in-nagħal iħassar kull egħliem.

Żiemel maħrub imnaffar fejn hu sejjer,
Għat-tliegħi w għall-inżul mingħajr waqfien
Lejn l-għarb fejn tgħib ix-xemx ta' Filgħaxija?
Ma jieqaf qatt. Għalxejn ngħajjat u nxejjer;
Rasu 'l quddiem hu jgħaddi mingħalija
Xewqan li l-Lejl jobormu ġod-dagħbien!

19.iii.62

IT-TFULIJA

Nixtieq iż-żmien ta' qabel l-irġulija
Li naf jisfa minn moħħi bħal taħżiża
Ta' kitba mħassra; 'mma tifkira għażiża
U daqsbekk biss. Żmien wieħed — it-tfulija,
Il-qalb għasfura tgħanni bla kburija
Il-qalb sħuna bix-xemx mingħajr tingiża
Ta' għira jew ta' regħba xiħa w griża
Li tkerrah ġbin il-kobor bis-sfurija.

Niċkien, mbux nikber xtaqt; nerġa' mmur lura
Lejn żmien il-logħob ma' sħabi tal-Munxar
Ix-Xlendi, w l-Għalqa l-Kbira u Ta' Marziena
Fejn il-kalkara darba kont bnejt dura.
U żrajt il-qamħ ir-rum u ponn ġilbiena:
Holma tat-tfal ma ddumx. Li għadda mar!

19.iii.62

FARAĠ L-GHAJJIENA

Meta jitqal il-lejl fuq xfar għajnejja
Miftuħa, mingħajr ngħas, wil-ħemda tqila
Tbażżagħni, u tħallini mingħajr ħila,
Fommi marsus, kull ħoss għajta f'widnejja,
Twerżiq ta' ruħ mitlufa riesqa lejja,
F'qalbi nsejjaħ isimha, ngħajjat LilHa
Dawl t'Alla u tal-pitturi l-isbaħ tila,
U f'moħħi mbewden nitlob għarkubbtejja:
"Madonna ta' Ġesù, Faraġ l-għajjiena,
Tbissima ta' qawsalla, Ġnien ta' sliema,
Warda tal-iġbla, u qawwa tat-tajbin.
Imbagħad xħin nara wiċċha, qalbi jiena
Inħossha ssirli nar, għax bħala liema
Fost kollha n-nisa, wennset il-Bnedmin?

8.i.63

VIRGO MARIJA

Li kelli l-ħila ta' Messer Petrarca
Għall-kitba tas-sunett, kont nikteb mija,
Mitejn, elf w iżjed, kollha għalik Marija,
Tal-bniedem mitluq waħdu sejf u tarka.
U fihom kont inxandrek Omm il-Barka,
Il-Kewkba tar-Rużarju u l-Litanija,
Li twieldet, għexet, mietet mingħajr ħtija.
U qabżet għall-bnedmin mid-dnub imfarrka,
Għax akbar w isbaħ int minn Donna Laura,
U n-nisa li għannew l-poeti kbar,
B'versi li ġmielhom żejjen ħajr l-imħabba.
Għenni biex xewqti sseħħ, ngħannik il-Ġawhra,
Fil-mantar t'Alla li jgħattik bħal star,
Verġni u Omm li l-ebda dnub ma' tabba'.

9.i.63

HODON NARCIS LILL-POETA ĠORĠ ZAMMIT

Ġejt inżurek, Ħabib tiegħi,
Fl-ewwel għodwa minn ta' Frar;
Ġejt narak fl-Isptar San Luqa,
Bħala għożża ġibtlek nwar.
Minn kemm ſjuri bawn fil-gżira
Jien għażiltlek in-narċis,
In-narċis li jħobb poeta,
Billi b'riħtu nġibu fis
Quddiem moħħna debriet ħelwa
Ta' żgħożitna... t-tnejn Qormin!
Għidli, sieħbi, għid is-sewwa,
Ma jſakkrikx dan in-narċis
F'Wied is-Sewda, f'Wied il-Qirda
Fil-Bonċ tagħna, f'Wied Ħanżir?
Ma jſakkrikx, min jaf, f'kemm ħarġa
Mort ma' sħabek ilu s-snin?
Ma jqajjimx fik ħeġġa ġdida
Biex l-inħawi żżur mill-ġdid?
Ma tnissilx dil-ſwieħa bnina
Tama kbira fil-ġejjien
Illi tibqa' tgħanni dejjem
Tan-natura l-isbaħ ġmiel?
Ma tħossokx żagħżugħ bħal dari
Trufijiet Ħal Qormi ddur;
Tmur għand Zigla *qalb il-ħdura*
*U b'*Ta' Qalleb *qalbek tfur ???*
Tfur fil-versi, fit-tpinġija
Tad-debriet tagħna Qormija?

. . . .

Għalbekk ġibtlek, ħabib tiegħi
Dan il-ħodon tan-narċis, –
In-narċis, xebh ta' żgħożitna, –
Biex fuq tiegħek narak fis!

Sliema, 1 ta' Frar 1963 fis-6.30 a.m. — ĠUŻÈ CARDONA

L-GHAJTA TAL-QALB – CRI DE COEUR

(*Soirée Lyrique fit-Teatru ta' l-Università,* 25/2/61)

Ta' ĠUŻÈ AQUILINA

LEHEN: Qed nisma' fil-bogħod l-ilħna tal-ġnus; qlub imdejqa, il-leħen wit-tgemgim ta' nies bla sabar. Fejn huma sejrin? Mnejn huma ġejjin, dawn l-ilħna mill-oqbra misruqa biż-żmien? Fejn intom? Min intom? Fejn intom sejrin?

ŻEWĠT ILHNA (MARA W RAĠEL): Aħna wlied id-Dawl li tlifna sehemna fil-Ġenna tal-Art. Aħna l-imkeċċijin, l-imsawwtin, l-imgħallqin, l-ixkubet-tati, aħna l-ippersegwitati...

LEHEN: Hekk imdejqin, qatt xebgħanin, fejn intom sejrin?...

L-ILHNA: Sejrin fejn uliedna marru maħrubin, mill-oħtra msawtin, fuq l-iġbla fejn ma jilħqux l-ilmijiet tal-oqsma mgħarrqin...

LEHEN: Min inti, ja mara, b'dak leħnek miksur? Min inti, ja raġel, b'dak leħnek magħdur?

IL-MARA: Jiena Eva, ommok. Mara fost in-nisa li nissilt minn ġufi n-nisa w l-irġiel tad-dinja kollha. Uliedi maqtula wil-ħajjin maħruba għax wasal il-lejl...

ADAM: Jiena, Adam, missierek, raġel li żrajt f'ġuf Ommok il-ħajjiet li ferħu u li weġġħu, il-ħajjiet li għaxu u mietu.

IL-LEHEN: F'diqa ta' qalb, waħedkom, fejn intom sejrin?

IT-TNEJN: Sejrin għand l-Għaref li għandu l-kelma tas-Sewwa; sejrin nitol-buh igħidilna kif nistgħu neħilsu 'l Uliedna mill-qerda mbeżżgħin...

EVA: Qalb ta' Omm ma tiflaħx iġġarrab niket akbar meta tara x'kellu jgħad-di minn uliedha id-dmugħ wid-demm, il-moħqrija wir-regħba... in-nirien u l-irmied, l-iġsma maħruqa, l-intejjen, l-infern.

IT-TNEJN: Aħna s-Siġra li minn żerriegħtha ħarġu l-miljuni ta' siġar li mlew wiċċ id-dinja kullimkien. Iż-Żerriegħa tal-Hajja taħraq ġo fina...

IL-LEHEN: Imsejknin omm u missier, imdejqin, fejn intom sejrin?

IŻ-ŻEWĠT ILHNA: Sejrin fejn uliedna mweġġħin nitolbuhom jaħfrulna ħti-

jiet tad-Demm; sejrin għand l-Għaref li jgħallimna t-triq li tieħu għad-Dwejra ħanina tal-irqad bla ħolm...

Kor: Erġgħu lura, ja msejknejn, egħjun ta' ilma nixfin, intom żrajtu fid-dinja ż-żerriegħa tas-siġra maħsusa.

It-Tnejn: Imma aħna rridu niltaqgħu mal-Għaref li jaf it-triq tal-Fidwa u għandu s-setgħa jħassar il-ħtija li marrditilna 'l uliedna u ma ħallitil-niex sabar fil-qabar bla isem fejn difnu 'l Kajjin...

L-Ewwel Kor: Ejjew mela għand l-Għaref Zaratustra... Dak għallimkom kif mill-bniedem dgħajjef li jibża' u jitbekka toħorġu bniedem ikbar li jiflaħ għad-dinja. Isimgħu lill-Għaref tal-Persja li ħataf dijjietu minn dijjiet ix-xemx u għallem 'l uliedkom jinżgħu b'ridiethom il-Bniedem iż-żgħir u jilbsu minn floku l-Bniedem il-Kbir: l-Obermann...

It-Tnejn: Għaref tal-Persja, x'dija sraqt mis-sema li tista' ddawwlilna l-qiegħ ta' ruħna mgerrma mis-susa tad-Dnub?

Zaratustra: Taħt it-toqol ta' ħtijietkom sirtu żgħar daqs kobba tal-ħajt li ferħ ta' qattus jixxiegħel biha ħdejn il-maġmar fil-ġranet tax-xitwa. Intom turija tal-Bniedem bla ħila li ma għarafx jaħdem par ġwienaħ u bihom jitla' 'l fuq fejn is-sħab iduru madwar irjus l-iġbla u l-allat. Isimgħu minni u tkunu allat...

Eva: Dan il-leħen mhux ġdid. Ja Zaratustra, int forsi s-serp li ittradieni?

Adam: Int ix-Xitan li nkieni?

Zaratustra: Jiena l-profeta tan-Nar. Ngħallimkom tkunu qawwija u bla ħniena jekk tridu tirbħu l-biża' ġo qalbkom. Xi switilkom l-irtubija tal-indiema? Kontu ċkejknin u bqajtu—Jiena ngħallimkom il-Bniedem Kbir, dak li l-ponn tiegħu huwa iebes daqs il-ħadid u kull fejn jolqot ifarrak; li għarqubu jitħan it-trab li jirfes fuqu... Jiena ngħallimkom il-mibegħ-da ta' min ħaqarkom. Tgħallimtu toboghdu lil min għamlilkom id-deni? Tgħallimtu tiġġieldu?

Adam: Tgħallimt nintlewa taħt l-għodda tqila tax-xogħol biex nisraq lill-art l-għejxien ta' kuljum.

Eva: Tgħallimt inradda 'l uliedi fid-dmugħ ta' demm ħalibi morr u mar-radi; tgħallimt nixher fuq il-kadavri ta' wliedi maqtula minn ħuthom...

Zaratustra: Kemm intom dgħajfin! Xi tridu minn għandi? Jiena għandi l-għerf li jagħlaq il-qalb għall-ħniena wil-biża'. Dawk li u la jhennu w lanqas jibżgħu jikbru minn ġo fihom nfushom bħas-siġar li jikbru minn

daqsxejn ta' żerriegħa... Jekk timxu warajja, intom issiru siġar kbar u tnisslu minnkom siġar akbar...

EVA: Għandi qalbi vojta, mejta baħħ, għandek biex timliħieli?

ZARATUSTRA: Nimliħielek bil-ebusija wil-mibegħda ta' min ħaqrek. Fil-mibegħda l-bniedem jikber... jisboq lilu nnifsu u lill-bhejjem. Isir il-ġgant tal-ħolqien... il-Qawwi u l-Għaref tassew.

ADAM: Għandi ruħi mingħajr egħruq għax baqgħet minsuba bejn l-infern wil-ġenna fid-dlam bla Wens. Għandek torċa li ddawwalli triqti?

ZARATUSTRA: Il-ħruxija misnuna fil-mibegħda tqawwi u tkabbar id-dgħajjef u tagħmel qalbieni lill-beżżiegħi... Kunu suldati... ilbsu uniformi tal-Gwerra!

IT-TNEJN: Terraqna miljuni ta' snin mad-dawra ta' l-art u ma rajniex ħlief gwerer; 'l uliedna jaħarqu l-art li tgħajjixhom, iġarrfu l-ibliet li tellgħu b'dirgħajhom. It-tfal tagħna qatlu lil xulxin u ħaffru għal uliedhom qabar misħut. Fil-qabar ma sibniex sabar. Bi ħtijietna tgħawwiġna.

ZARATUSTRA: Jiena ngħidilkom li l-Gwerra tħarrax u tagħmel qalbieni...

EVA: Int mela l-assassin ta' wliedna? Int li mill-bniedem dgħajjef toħroġ il-bniedem qalbieni? Int dak li tilbes żarbun bil-pett ta' l-azzar biex mnejn tgħaddi tħabbat u tħaffer?... Int l-assassin ta' uliedna!... Il-ħâres ta' Belsen u Hiroxima!

ADAM: Int, Zaratustra, mela li ħraqt it-tfal tagħna fil-ifran, li qaxxarthom ħajjin u bil-ġilda tagħhom għamilt qigħan iż-żraben tas-suldati tiegħek.

ZARATUSTRA: Intom żgħar kontu u żgħar bqajtu ulied it-trab. Uliedi xorbu id-dawl tal-kwiekeb u s-seħar tal-Kobor u l-Għerf bidilhom. Morru minn quddiem għajnejja! Biex jitnissel il-Kbir jeħtieġ li intom tgħibu mid-dinja. Gwerra kbira teqred iż-żerriegħa tagħkom u tnaddaf id-dinja għal ġens ġdid tan-nies Kbar u Qawwija...

IL-KOR: Gwerra!... Gwerra! hejju t-triq għall-Għaref u l-Qawwi.

ZARATUSTRA: Isimgħu leħen is-suldati tiegħi... u twerwru minnhom, għax dawn iridu jeqirdu ż-żerriegħa tagħkom u flokha jiżirgħu ż-żerriegħa tas-Siġar il-kbar li bi frigħethom jorbtu d-dinja max-xemx u b'dawlhom jnixxfu ż-żerriegħa ta' nisilhom misħut!

KOR: Aħna wlied Zaratustra nfaħħru 'l gwerra għax din issonn l-għodda msadda u tqajjem dak kollu li jkun rieqed ġo fina – il-qlubija wil-ħeġġa

reqdin jinbidlu fi xwabel tan-nar... Isimgħu l-għerf ta' l-Imgħallem.

ZARATUSTRA: Aħna ma rridux li l-eħrex għadu tagħna jkollu ħniena minna; u lanqas ma rridu li jħennu għalina dawk li aħna nħobbu l-aktar. Halliħom igħidulkom is-sewwa! Ja ħuti gwerriera. Jiena nħobbkom minn qalbi kollha. Jiena għadni, u kont minn dejjem, bħalkom. Imbarra dan, jiena l-eqqel għadu tagħkom. Mela ħalluni ngħidilkom is-Sewwa! Jiena naf l-għira wil-mibegħda li hemm f'qalbkom. Kunu mela kbar biżżejjed biex ma tistħux minnhom! U jekk ma tistgħux tkunu l-qaddisin tal-Għerf, għall-inqas kunu l-gwerriera tiegħu. Qed nara aktar gwerrieri. Nixtieq narakom bħal dawn, għajnejkom igħarrxu għall-għadu tagħkom...

ADAM U EVA: Hekk għamel it-tifel tagħna Kajjin... Imma jaħasra Abel ma kienx għadu tiegħu...

LEĦEN: Jisktu l-ilħna tad-dgħajfin ħalli jinstama' tagħlim il-Qawwi, id-dawl tal-Għerf ġdid, Zaratustra...

ZARATUSTRA: Intom ikollkom tfittxu l-għadu tagħkom, u taħbtu għalih fil-gwerra. Il-paċi tħobbuha biss bħala mezz ta' gwerer oħra; u aktar ma tkun qasira l-paċi aħjar...

IT-TNEJN (ADAM U EVA): Assassin, sikket leħnek xewwiexi... agħtina 'l uliedna, dawk li sawwatt, dawk li int dfint u ħraqt ħajjin, dawk li int qtilt bil-ġuħ u l-għatx, dawk li int werwirt u ġennint, dawk li inti ħassart, l-iltiema u r-romol, it-trabi u n-nisa li qtilt...

ADAM: Għaraft il-Leħen wit-tnassisa... Konna waħedna meta smajnieh dan il-leħen tal-Qerq... Tiftakru?

EVA: Niftakar il-leħen wiż-żegħila wil-bewsa tas-semm max-xufftejn... is-Serp jitkaxkar fuq żaqqu jew jimxi fuq saqajh.

LEĦEN: Jisktu l-ilħna tad-dgħajfin biex jarġa' jinstama' l-leħen tal-Qawwi.

IT-TNEJN: Halli jinstama' 'l leħen tagħna u jiskot il-leħen tas-Serp Filosofu qawwi. Fl-isem l-ommijiet u l-misserijiet tad-dinja kollha tal-bieraħ, tal-lum u ta' għada, agħtina lura 'l uliedna bla qabar... raġġa' n-nifs fil-kadavri tagħhom kiesħa... ħarrek l-idejn u l-isdra weqfin... iftaħ l-għajnejn u l-kelma tal-ħalq magħluq.

MUŻIKA..........

EVA: L-ommijiet jibku l-ulied. Leħenhom ħiereġ minn ġufi, ġuf l-ommijiet kollha jitħarrek ġo fija u jien ma għandix sabar...

ADAM: Il-ħtija ta' Dnubna taqtagħlna nifisna.

IT-TNEJN: Min ser jaħfrilna?

LEHEN: Jiena huwa Dawl ta' dejjem. Jiena huwa t-Triq. Ixegħlu t-Torċa mid-Dawl Tiegħi, u ssibuha t-Triq li ilkom tfittxu.

IT-TNEJN: Min sa jaħfrilna?

LEHEN: Dak li ħafer lill-Madalena u lill-miljuni ta' mniġġsin... dak li ħafer lill-assasini Tiegħu... dak li waġġa' ħafna u jaf x'jiġifieri dwejjaqu uġigħ.

IT-TNEJN: Min Inti?

LEHEN MISTIKU: Min tgħidu li Jiena?

IT-TNEJN: Leħnek niftakruh... Int Ġesù ta' Nażaret. Int l-Iben ta' Alla...

LEHEN: Jiena hu... Min jemmen bija ma jmutx... iqum miegħi...

IT-TNEJN: Int huwa l-Għaref li qed infittxu. Għallimna, Mulej, kif neħilsu 'l uliedna minn niket wid-dwejjaq li wirtu minn għandna? Aħfrilna, Mulej...

LEHEN: Dnubietkom maħfurin... la tibżgħux... la tiddubitawx...

IT-TNEJN: Agħtina l-mistrieħ fil-qabar ta' ħtijietna u 'l għerfek qaddis għal uliedna...

IL-LEHEN MISTIKU: Ikunu wliedkom mhux biss suldati imma wkoll gwerriera... Il-gwerra tal-Iben ta' Alla hija kontra d-dlamijiet... u fuqkom inxerred il-paċi tal-oqbra minsija, fuq uliedkom il-faraġ tal-ħtija maħfura u tal-imħabba bla tarf.

LEHEN IEHOR: Jisktu l-ilħna tal-bniedem ħalli jinstama' minn qiegħ iż-żmien bla żmien il-leħen farraġi tal-Imqawwem mill-Imwiet fis-Sebħ ta' Missieru, Bin Alla ħaj. Tqaddsu fil-għerf tal-faraġ tiegħu. Tgħaxxqu bl-imħabba ta' qalbu, u fi qdusitu stagħnew u thennew. Għal dawk kollha li ġarrbu diqa' u moħqrija ħalli kliem il-faraġ idewwilhom il-ġerħa taddemm...

[*Mużika*]

Imberkin dawk li huma foqra f'qalbhom, għax għalihom hi s-saltna tassmewwiet.
Imberkin l-imnikktin, għax jitfarrġu.
Imberkin il-ġwejdin, għax jiksbu l-art.

Imberkin dawk li għandhom il-ġuħ u l-għatx tas-sewwa, għax ikunu mxebbgħin.
Imberkin dawk li jħennu, għax ikollhom min iħenn għalihom.
Imberkin dawk li qalbhom safja, għax huma jaraw 'l Alla.
Imberkin dawk li jagħmlu s-sliem, għax jissemmew ulied Alla.
Imberkin dawk li jagħmlu għalihom minħabba s-sewwa, għax għalihom hi s-saltna tas-smewwiet.
Imberkin intom meta jgħajjrukom u jagħmlu għalikom u jgħidu minn kull deni fuqkom bil-gideb minħabba fija.
Ifirħu u thennew, għax ħlaskom kbir fis-smewwiet; hekk ukoll huma għamlu għall-profeti ta' qabilkom.

KOR: Ma hemm ħadd akbar minn Ġesù ta' Nażaret – Huwa l-Obermann, huwa l-aqwa, l-aktar wieħed f'saħħtu. Huwa asħaħ minn Atlante għax huwa jġorr fuq spallejh l-Univers kollu – Taħt għarqbejh jitkebbu d-dinja wis-smewwiet u tron ta' qawwa fil-lemin ta' Missieru; u jifirxulu twapet li fihom jidhru bħal imsiebaħ tad-deheb il-kwiekeb wil-pjaneti. Huwa l-Aqwa Raġel u l-Aqwa Alla... Ikun Imbierek mela, l-Isem tiegħu qaddis mis-sema sa l-art u mill-art sas-sema. Ikun imbierek fil-ħin ta' rqad u mbierek ukoll fil-ħin tal-qajmien; ikun imbierek fiż-żmien u barra miż-żmien, imbierek fl-eternità għala dejjem; ikun imbierek fih innifsu, f'Missieru li ħabbu u fl-Ispirtu Santu li għarfu u qaddsu.

ADAM: [*Waħdu*] Mulej iddrittali dahri mgħawweġ bix-xogħol ta' miljuni ta' snin wiċċ-imb-wiċċ mal-ħamrija u mal-bhejjem selvaġġi u wittili l-mogħdija madwar l-iġbla u l-widien...

EVA: Mulej, agħti lili u lil Adam il-mistrieħ tal-qalb li tlifna darba u qatt ma sibna iżjed... Ismagħna Mulej!

ADAM U EVA: Ġesù ta' Nażaret li toħroġ 'il barra miż-żmien għax int l-eternità, minn dejjem sa dejjem, agħtina lura 'l uliedna miġwieħa, maqfula fil-ħabs ta' Kajjin. Uliedna mċaħħdin, uliedna misruqin, uliedna mregħxin, uliedna mitlufin.

IL-KOR: Agħti, kbir Alla, il-mistrieħ tal-qalb wil-moħħ lil ommna Eva u lil missierna Adam... Aħna wliedhom li nġorru fuq ġisimna l-wirt ta' ħtijiethom, ħfirnielhom u ħabbejniehom... Żewġ martri tal-Qerq.

ADAM U EVA: Agħtina d-dawl li jikxef il-qerq mistur fit-tbissima ta' Zaratustra... taħt saqajna ngħaffġu tagħlim għerfu qarrieq, intajruh marrjieħ... Mulej, ismagħna...

ADAM: Mulej, isma' talbi wit-talb ta' wliedi... Agħtina l-mistrieħ tal-

moħħ wil-qalb...

Eva: Agħti lil uliedna wkoll il-mistrieħ tal-qalb wil-moħħ. Hallina narawhom miġbura lkoll flimkien ħajjin Abel u Kajjin madwar mejda waħda, jifirħu b'xulxin u b'ulied xulxin u bin-nisa tagħhom. Mulejja, fejjaq 'l uliedi...

Adam u Eva: Nafu aħna li ittradejna lilek u lilhom, uliedna sallbuk! Aħfrilna, O Ġesu, u aħfer il-ġnus tad-dinja, il-ġnus maħqura, mgħobbija bi ħtijietna, f'ġieħ dik il-Mara nisel laħamna imma meħlusa mit-tebgħa ta' ħtijietna, Marija ta' Nażaret...

Il-Leħen Mistiku: [*Jinstama' waqt li s-saparju jingħalaq ftit ftit*] "Jiena d-dawl tad-dinja... Jiena t-Triq, is-Sewwa u l-Hajja"... "Jiena l-ħobż tal-Hajja. Dak li jiġi għandi ma jeħdux ġuh, u dak li jemmen fija ma jeħdux għatx... Dak li jiġi għandi ma nibgħatux 'il barra. Hija r-rieda ta' Missieri li minn dak kollu li tani jiena ma nitlef xejn imma narġa' nqajjmu mill-imwiet fl-aħħar tad-dinja... Kull min jara l-Iben u jemmen fih ikollu l-ħajja ta' dejjem."

Kor: Alleluja! Alleluja!

DWAR IL-KELMA 'ĠIEĦ'

Din il-kelma tingħad ħafna u biha nifhmu dak li b'kelma ta' nisel Taljan ngħidulu *unur*. Imma naħseb li ftit huma dawk li jafu illi l-kelma *ġieħ* hija sura oħra tal-kelma *wiċċ* li l-għeruq tagħha fil-Għarbi huma W.Ġ.H. mnejn joħroġ il-verb Malti *weġġaħ* = ta qima. Ir-raba' kmandament igħid *weġġaħ 'il missierek u 'l ommok.*

Mela l-kelma *ġieħ* sewwa sew tfisser *wiċċ*. Is-Sultan qatt ma tagħtih dahrek; biex toħroġ il barra timxi lura *wiċċek* lejh, u hekk inti tkun qed *tweġġħu*. Bil-Malti ngħidu *f'ġieħ Alla*, bil-Għarbi jingħad *għala waġh Allah* jiġifieri *għal wiċċ Alla;* Taljan, per l'amore di Dio; Ingliż, For the love of God; Franċiż, Pour l'amour de Dieu.

Ġ. AQUILINA

ŻIEDA TA' KLIEM U TIFSIR

Ta' V. MIFSUD BONNICI

(*miġjub minn* Ġ. CASSAR PULLICINO)

(Jaqbad ma' *Leħen il-Malti,* Għadd 287-289)

M

MAĊĊA – maċċ żgħir, jew bosk żgħir. "Hemm tursin il-ħlejjiet; hemm maċċa".

MADAXXUN – Kull żewġ versi kotnina tat-tinda tad-dgħajsa.

MADRAB – "Għandna madrab ta' xatba jrid jinħatt u jinbena; il-widna tiegħu nqalgħet".

MAFRAD – Platt kbir qisu mgħajgna għax bħal dak li qallu jifred minn xulxin 'il dawk li bil-qiegħda qawqbiet ikunu mdawwrin miegħu biex jieklu.

MAFRAT – Lenbija tal-fuħħar li n-nies jieklu minnha t-tisjir.

MAĠENDA – Lewn bejn l-aħmar u l-vjola.

MAĠMAR NAR – Huġġieġa kbira.

MAHKUK (isem) – Ġobon maħkuk biex iroxxuh fuq il-għaġin imgħolli.

MAHKUKA – Maħduma żżejjed minn sena għal oħra; il-maqlub ta' mserrħa.

MAHLA – Dik ix-xkora li jdendlu f'għonq iż-żwiemel, bgħula, ħmir biex jieklu minnha.

MAKSAR – Dik il-ġebla li meta l-medda jew kanal tat-tisqija tkun miexja jew ikun miexi bl-ilma tiksirulu biha biex tgħaddih għal band'oħra; *something to dam up water with, breakwater.* "Neħħu dawk il-maksri"; "Is-sieqja jagħmlulha l-imkasar bi gzuz tat-trab imwaqqaf".

MAKTUR – *nofs maktur*, magħmul tirjanglu jew bi tliet minkba jew rokon.

MALLAT, IMALLAT – Ċerċer, iċerċer; qatta', iqatta'. "Żamm iċ-ċarċir u t-taqtigħ fuqu u t-tħammiġ", "dejjem immallat u mqatta"; iżid il-ħażin mat-tajjeb "dejjem imallat u jħallat".

MALLUTA (misem) – Imċewlħa, bħal imġebbda jew imġannta minn hawn u minn hinn fil-lbies, imqattgħa, imċerċra. "Donnok malluta" (isem) biċċa ma tiswiex, ċewlieħa. "Tiekol tħobb, tiġbor l-imlalet ma tħobbx".

MAMBAR (minn ħlief MANBAR) – Il-ġemgħa tan-nies li tkun tisma' min jipprietka; ħafna nies miġmugħa flimkien. "Inġabru mambar nies" (folla); "mambar bhejjem fil-għalqa" (qatgħa kbira); Iktar fil-wisa' jgħidu "mambar nar" flok "maġmar nar", jiġifieri ħuġġieġa kbira.

MANGARIJA – Temp meħud u ma jagħmilx. "Mangarija tal-ħajbur".

MAGHDUB – Inkurlat, miġġieled. "Magħdub mal-mara".

MAGHLEF – Xkora għalf, kemm wieħed jagħlef f'darba aktarx il-bhejjem. "Magħlef żara", silla, zkuk tal-pastard, pal tal-bajtar u x'naf jien.

MAGHLEF GHALIH – Li ma jħobbx jagħmilha ma' nies; *unsociable.*

MAGHLEF TAL-AHDAR – Kull għalf li jagħtu lill-bhejjem malli jaqtgħuh, tari, mhux niexef. Il-ħaxix hu magħlef aħdar. Is-silla tista tkun tal-aħdar u tan-niexef.

MAGHSEL TAS-SILLA – Iz-zokk tas-silla, iz-zokk tal-warda. Il-magħsel meta jkun għadu tari jekluh in-nies tar-raħal Għawdxin; imorru għalih it-tfal qtajja' qtajja', minn daqqiet il-kbar ukoll. "Bl-ilma f'waqtu u kemm imiss kull magħsel taż-żara' jfaqqas l-ifriegħ".

MAQBAD – Ma' iex tqabbad idejk; bħal ħofra żgħira jew għafsa mal-ħajt biex tqabbad idejk magħha fejn hemm għolja xifer tal-blat, biex titla'.

MAQBAR – Fil-wisa', "għata tal-friex, musulew".

MAQGHAD TAL-ILMA – Lok baxx fejn iħobb joqgħod l-ilma. "Il-Maqgħad (tal-ilma) tal-Marsa".

MAQTUX – Ħażin, "Maqtux li hu!", gustuż.

MAR MA' (imur ma') – Għamel, jagħmel minn. "Il-baħar imur mal-qamar". *Mar man-nies,* daħal man-nies, mar jaħdem mal-barranin bil-flus. "Jekk ix-xlief ma jlaħħaqx 'l uliedek ikollok iddaħħalhom man-nies".

MARBAT – Toqba ġol-blata minfuda minn naħa għal oħra ma' xhiex torbot il-bhejjem.

MARĠ – Raba' mhux maħdum, żdingat u mhux imfittex għax qiegħed f'ġenb ħażin, imħolli aktarx għaż-żwiemel, ħmir u baqar biex jirgħu fih, il-biċċa l-kbira mnejn igħaddi ż-żiemel l-abjad, jiġifieri ħdejn il-widien, u fih in-nixa tal-ilma. Imkien baxx mnejn igħaddi l-ilma ta' wied imħolli mergħa għall-bhejjem. "Għerqet marġ".

MARĠA – Xi mkien tafli b'nixxiegħa minn taħt l-art li jinbet is-simar fih; fejn jiltaqgħu daqs tlieta jew erba' nixxigħat.

MARMAR, IMARMAR – Tbażża', jitbażża', bħal min, ngħidu aħna, titolbu xi ħaġa u ma ttihx qalb jagħtihielek, imarmar.

MARŻEBBA – Omm iż-żronġ.

MATALLUN – Tinstama' fil-għidut "twil donnu matallun".

MATMURA – Hofra fit-tiben li l-bdiewa jimlewha bil-qamħ; ikel (proviżjon).

MATRENDI – Ċajt ta' min dak ma jinżillu u l-ieħor ma jogħġbu; *esigenze di chi è delicato nei suoi gusti; fastidiousness.* "Għandu ħafna matrendi".

MATTAR, IMATTAR – Għamel, jagħmel l-imtajjar. "Għandi dik l-għalqa mejta għaż-żrigħ; ser nara mmurx immattarha". [Għal żiemel] jiftaħ riġlejh wiesa' fil-mixi, "Dak iż-żiemel imattar iżżejjed".

MATTRU – Dik il-biċċa tan-newl li biha jistiraw jew imattru l-pezez jew bċieċ tal-insiġ.

MAZKALA jew MAZKANA – Ġebla kbira ħdejn il-laqx, u żgħira ħdejn tirxa u ħdejn xulliela wkoll, il-mażkana kif taħsel tinqata', mhix maħduma. Tiswa bħal feles biex jimmastizzaw biha. "Il-mażkan jiswa għat-tiswija tat-toroq meta jkunu qegħdin jerfgħu għali".

MBAHBAH – diradato. *Hobż imbaħbaħ,* minfux.

MBARQAM – Kollu borqom, li ma jinfdu xejn. "L-ajru mbarqam", mimli, mitbuq bi sħab oħxon; mela li ma tinfdux.

MBASTA – Linja meħjuta u maħruġa 'l barra għaddejja rieqda mill-wisa' tad-dawra ta' dublett jew komma minnhom fihom maqluba 'l isfel bħala żina jew taqsira; refċa, Taljan *piego;* Ingliż *tuck*; "Qis l-imbasta". Fil-ktir *bsati* jew *imbasti.*

MBERBEX – Mħallat jew imnaqqax b'ħafna lwieni. "Drapp imberbex".

MĊAMPAR – *Untidy.*

MDAGHBEN – Li jsiru fih id-dgħaben. "Riħ imdagħben" mitluf, daqqa jonfoħ 'l hawn u oħra 'l hinn.

MDAHDAH – Maħsus. "Jekk mhux marid, mhux imdaħdaħ?"

MDANA SIĠAR – *A row of trees;* mdana taraġ, *a flight of stairs.*

MDAQQ – Tiben tax-xgħir midquq jew żara' niexef imfarfar mill-isbul. "Igħin ruħu b'dak l-imdaqq" il-bidwi mill-Mosta 'l isfel; mill-Mosta 'l fuq ma jkollhomx imdaqq u rbat, ikollhom il-ħalfa.

MDEBBER – Maqbud, tal-kelma, marbut.

MDEWWAH – Stordut, b'uġigħ ta' ras.

MEĊĊEĊ, IMEĊĊEĊ – (Minn bidel *miċċeċ,* minn *miċċa*) bil-miċċa mtellgħa, għalhekk bil-lsien tan-nar jogħla (għall-lampa), għalhekk turi

ħafna. "Xi tmeċċeċ!". Iżjed fil-wisa' jżebbeġ: "Daqs nemes imeċċeċ għajnejh".

MEDDA, MEDED – Kanal, Kanali (katusi mimduda) ta' ġebel biex isaqqu l-ilma bihom – *stone channels for the conveyance of water for irrigation.* Medda ħajt – tul ta' ħitan baxxi. Medda tfisser ukoll il-biċċa lasta ta' xatba li tiġi msallba kontra d-dwali. Il-meded ta' sodda huma l-ħadidiet tal-ġnub sejrin mimduda għat-tul.

MEHID – Dak li wieħed jieħu – uċuħ, ġabra tar-raba', għetien tal-art, imħida.

MEHUL – (Il-Magħmul ta' *weħel*). "Sabu xini meħul mal-blat tal-baħar".

MELLAQ, IMELLAQ – Faħħar, ifaħħar biex jingħoġob għall-ħsieb ta' moħħu; mela moħħ dak li jkun b'żegħil qarrieqi; fewwaħ, ifewwaħ lil għajru biex jaqlagħlu għajnu u jieħu xi ħaġa minnu; melles lil xi ħadd bi kliem qarrieq biex jiġi f'tiegħu.

MELQGHAT TAL-ILMA – Skontri jew bħal kanali mfannda u għoli ta' trab imwaqqaf u mballat biex jilqgħu l-ilma tax-xita u jsuquh aktarx għal ġol-egħlieqi.

MENDAQ – Biċċa raba' żgħira aktarx qalb il-blat. "Ha l-imrieħel tannagħaġ qalb l-imniedaq; *Mendqa* – gonta raba' (Pl. *mniedqa*) "Għandi mendqa raba' (ntejfa, daqsxejn)".

MENZA – Ir-rfigħ jew l-armar, ħa(bel?) u stanga.

MERZUQ – Dija ħierġa, splingun; *l-imrieżaq tax-xemx*, titjir ta' ħwejjeġ maħlula u magħquda flimkien. "Il-Munġbell jitfewwaq imrieżaq tannar"; l-ilma mtajjar jew ħiereġ bis-salt minn żennuna miżieb u x'naf jien; "dawk il-għejjun li jarmu l-imrieżaq tal-ilma donnhom fidda".

MEXA L-HSARA – Sarraf u ra min jifhem xi ħsara hemm; "ġejna fil-Qorti u min mexa l-ħsara tala' jixhed".

MFEĊLAQ – Mhux sewwa, mhux sod, maħdum kif ġie ġie, bla kont, addoċċ. "Tinseġ imfeċlaq", "ma nħobbx ħaġa mfeċilqa".

MFERKEX – Mitluf, mherwel. "Sa tliet jiem il-qamar ġdid ikun għadu mferkex".

MFEXFEX – Mitlugħ u kollu toqob (il-ħobż); "Alla jbierek dal-ħobż kemm hu mfexfex"; *ħobż imfexfex* "sponge bread".

MĠELLED (għas-siġar) – Mimli għoqod.

MGELGLA – Jew bil-friefet. Igħiduha għal mogħża marida bl-ilma trabbi l-friefet fil-fwied li dawn mita tiftagħha joħorġu jtiru. Il-mogħża ħajja tingħaraf b'dil-marda għax il-ħjut tad-demm ta' għajnejha jibdew jint-

few. Imutu malli tintefa l-aħħar ħajta.

MGERREX (għar-raba') – Mhux mitbuq, jiġifieri baqa' bit-tub u t-trab, ma ġiex maħlul bit-trab.

MGHALLMIJA – L-istqarrija, ħal jew professjoni ta' min hu mgħallem; "Bl-imgħallmija tiegħu kollha ma beniex tajjeb" *l-imgħallmija pulita,* i.e. is-snajja' s-sbieħ, jiġifieri t-tpinġija jew il-pittura, l-inqix irqiq jew l-iskoltura, il-bini kif is-sengħa jew l-arkitettura, ħlewwiet it-taqbil tal-ilħna jew il-mużika. "Int x'jidhirlek li int billi tikkonza l-ġlud? Dik mhix imgħallmija pulita, la ma għandekx ħila tagħmel inkwatru!"

MGHAMMED – Li fil-għamad; "l-ajru mgħammed (bl-għamad tas-sħab)".

MGHASRA – Fejn jew fiex wieħed jagħsar inbid, żejt, tadam u x'naf jien.

MHALLA – Armata, riġmenti, tajfa ġelledija.

Rajna l-Imħalla Torka
Għaddiet minn taħt ir-riħ;
Dalwaqt issir in-nafra
'Il niesna biex issieħ.

MHAXLEF – Kif ġie ġie, u ħażin. "Titħaddet imħaxlef".

MHAWWAH – fieragħ, vojt minn ġewwa, u minn barra ma jidherx. "Hajt im-ħawwaħ itaptap".

MHEJJEM – Imżiegħel, imfissed; fil-wisa' tittieħed flok imkabbar, bħal meta ngħidu "mhejjem bil-mustaċċi".

MIDHAL – Port, bajja, "Il-midħal ta' San Pawl". *Midħla tad-dar,* ħabib tad-djar; *midħal il-ktieb,* kelmtejn li jdaħħlu l-qarrej qabel jibda l-ktieb.

MIDLIEL – Bix-xagħar nieżel 'l isfel, twil. *Mogħża midliela,* li għandha sufha twil donnu dliel; "kemm hi midliela dik il-mogħża!"; *xortih mid-liela,* i.e. ħażina.

MIĠBED – Travu jew għuda kbira tawwalija magħmula aktarx mgħawġa li magħha jorbtu l-bhima biex tiġbed. Biċċa tal-*milja.*

MIĠBHA – Imkien jew lok fejn iqiegħdu ħafna ġarar tan-naħal. Igħidu għal min jiekol ħafna "jiekol miġbħa".

MIĠRA – Hodon ilma għaddej jiġri, nixxiegħa. "Dari *fih* ilma l-Imtaħleb, iżda l-Gvern ha l-miġra l-kbira".

MIGRIŻA – Sikwit tigreż, ma jħosshiex fiha.

MILGHAQA – Kuċċarina.

MILJA – Sienja la Torka li jimlew l-ilma biha biex isaqqu r-raba'. Bil-

milja, kull barmil li timla il-bagħal treġġgħu lura.

MILL – Taħsir abjad li jmiss l-uċuh li jnixxilhom u jnixxfilhom weraqhom. "Dis-sena l-bħajra ma rnexxietx għax messha bħal mill u spiċċat fix-xejn". Il-mill jiġi mill-ajru u għad ma nsabetx duwa għalih. "Il-qoton jimtess bil-mell". Il-mill jew mell huwa l-agħar mess; il-għerq filli safi filli jiswied; taħt il-għerq jixxarrab u l-frott jekk ikun fih imur lura.

MILUDA – Li wildet, li għadha kemm wildet.

MIMMI – L-ikħal ta' għajnejk.

MINFES – Tfisser ukoll rewwieħa, ventilatur.

MINFUD – Bżonn il-flus.

MINŻEL – Miex tinżel. Bħal taraġ magħmul fil-blat, fejn il-plajja hija għalja, biex jinżlu s-sajjieda miegħu sal-baħar, u mita jkun magħmul rampa bil-meded tal-għuda jiġbdu d-dgħajjes għar-rdoss fih.

MISREK – Kannol irqiq. "Il-Fieres talab misrek ilma", "magħluba donnha misrek".

MISTRIEH – Siġġu.

MITBUQ (għar-raba') – Maħdum sewwa bit-trab maħlul. "Meta nkunu naħartu t-tira biex dawk l-erba' żergħat nitfgħuhom fejn hu mitbuq".

MITHNA – *Mitħna tar-riħ, Mitħna tal-miexi* jdawwarha bagħal u tkun ta' 24 xiber tond.

MITILGHA – Hmira.

MITLAQ – Daqsxejn għodda tas-sajd li jkun fiha s-sufra, ix-xagħar, il-ħarir, iċ-ċomb, is-sniener. "Il-mitlaq jinsieh xlief tax-xagħar, jaqbdu bih sargi u kaħli".

MIXRAQ – Mnejn tixref ix-xemx fil-għodu; mnejn tidher titla' x-xemx; il-Lvant.

MIXTA – Bħal għar kbir fejn hemm ġebel għali, maħluq minn Alla. "Hemm mixta l-Imġarr, hemm oħra Wied ir-Riħan, hemm oħra x-Xagħra jgħidulha Għar Kalipso, oħra n-naħa tax-Xlendi. Il-mixta tar-Ramla jagħmlu fiha erba' mitt ħemel broxka fiha. Il-mixta tax-Xlendi jduru erba' mtieħen ġo fiha". Tfisser ukoll għar fejn jaħżnu x-xewk u l-ħatab taż-żabra.

Marzu marzellu
Haraq il-mixta u r-rixtellu.

MIŻIEB – Biċċa tal-mitħna tal-kaħwa. Ikun taħt id-*delu*, qisu l-qiegħ tiegħu, li minnu jaqa' l-kaħwa mbaskat.

MKAFKAF – Milbut fih innifsu bħalkieku għadmu miġbuda bħal qodbien ta' qoffa; "imkafkaf bil-bard".

MKIF – L-imsiba ta' kif għandek tagħmel ħaġa; il-għodda li tmexxik jew twasslek għall-ħsieb ta' moħħok; it-triq teħdok fejn trid; mezz, bit-taljan *mezzo*, bl-Ingliż *means*. "Inrażżnu l-ġibdiet ħżiena ta' qalbna; b'dan l-imkif wieħed isib il-hena f'qalbu"; "meta jtuh bosta żara' l-qamħ jinbet imkiffen (ġewwa xulxin wisq), imbagħad jibqa' rqieq ma jikbirx".

MLEFF – Biċċa tas-suf maħduma bix-xniexel fiex wieħed jilteff; xall.

Wiċċ ta' Lbudija sbejjaħ
Imgeżwar ġol-imleff,
Langasa minn tal-anġli,
Perlina li tinseff.

MLIES – Sar mieles, inħefa, ittiekel, illaxka. "It-tapp tal-flixkun imlies".

MNAFFAT – Mimli nfafat.

MNAHHAL (miseru) – (għall-ġebel) – Li tajjeb għall-ġir jew ġibs (imma ma tkunx bajda bajda bħall-ġibs). "Blata mnaħħla tħalliha għall-arja ssir tal-qawwi".

MOGHTIJA – Dak li meta tieklu jtuqek jew iwitik, dak li jsaħħek minn ġewwa u jinbidel f'demm; nutrizione, *nourishment*. "L-għasel tal-Aħrax l-iktar li fih mogħtija għax tas-sagħtar".

MOHRAR – "Ir-raba' moħrar iżomm ruħu xott bħax-xaħx; fih ix-xogħol jiswa qabel". Hekk jissejjaħ dak ir-raba' li taħt ikollu l-blat imfarrak, ikun radam. "Ir-raba' moħrar ħażin, ma jiswa xejn"; "ir-raba' moħrar iħobb jagħmel ix-xufxief".

MOQRAS – Inbid; *detto per vino come bevanda atta a divenire acida; A name applied sometimes to the wine as a beverage apt to turn sour.*

MOXX – Għoddu niexef, nofs niexef. "Ġbejniet moxxi", "biċċa għuda mox-xa"; "iż-żara' ġie waqt nagħilfuh moxx".

MOXXU MOXXU – Li jidher rieqed u għandu tiegħu.

MOXT – Hekk tissejjaħ il-warda tal-qoton. "Il-moxt tal-qoton meta jagħ-qad isir ġewża".

MQABBEL – Mogħti bi qbiela. "Xagħra mqabbla għall-mergħa".

MQAJJAR – Nofs niexef jew imnixxef, xott, xott. "Il-ħwejjeġ li nxarna ġa mqajrin, ftit ieħor jinxfu"; "il-ġbejniet ta' fuq il-qanniċċ għad mhumiex imqajra"; "l-art misqija, tonqoxha l-arja tidħol fiha, issir xotta xotta tiġi mqajra".

MQARDEN – Ma ġiebx ruħu, baqa' ma ħoloqx, baqa' ċkejken u niexef; baqa' magħkus fih innifsu. "Dawk is-siġar imqardnin wisq"; "mogħża mqardna"; "tiġiġiet imqardnin".

MQARNAS – Qagħad u ma kielx għal qalbu, ma ħax gost b'li qalulu, tkemmex taħt l-uġiegħ.

MRAMMA – Bħal għanqbut li jitrabba fir-ross mita jiqdiem.

MREJKBA – Dik il-ħaġa magħmula bħal imkebba, erba' qasbiet marbuta li jitilquha l-baħar biex tmexxi l-konz li jkun marbut magħha; timxi bir-riħ.

MREWWAH – Imħolli riewaħ. "Jien magħkus u ħaddieħor imrewwaħ".

MRIEGHI – *Hobż mriegħi,* naqra artab aktar milli jmissu għax ikollu ftit ilma żejjed.

MRIĠĠEL – Maħruġ mir-riġel flok mir-ras. "It-tarbija ġiet imriġġla".

MSARSRA – *Hitan imsarsra,* sa jaqgħu, imżakkra.

MSIHIR – Taqtiegħ u wġiegħ tal-imsaren imxierek mal-għamil tad-demm u x-xaħam, sabb id-demm.

MTAL, JIMTAL (għamil) – Dam, idum; "Fil-bini tal-knisja qedin jimtalu"; ħalla, iħalli għal darb'oħra, "tiġien jimtalu, għidien kbar tal-Knisja le jimtalu". MTAL (isem) – dewwim "b'ħafna mtal ma tasal imkien".

MTEXTEX – Mimsus, mhux safi. "Mara mtextxa, għalqa mtextxa" (mhix mimlija sewwa).

MTIRA – Faxx raba' ta' għalqa maqtugħ bil-moħriet u mhejji għaż-żrigħ; "baqagħli x'erba' mtajjar irrid neħlishom".

MUXQAQ – Batut bil-laħam, bħallikieku laħmu beda jixxaqqaq bis-simna.

MWAHHAL – Musmar imwaħħal mal-ħajt għax waħħluh, u frejgata meħula fil-blat għax weħlet uħidha.

M'USA' – Mill-wisa' ta'. "Fsieqi tal-ġild immellah m'usa' sieq ta' raġel".

MXIEGHER – Mixquq, miksur kemmxejn. "Tubu ta' lampa mxiegħer ma juri ċar", "biċċa flus imxiegħra ħossha jtaptap".

MŻABI – Ta' nofs skola, mhux 'il quddiem fil-għerf, għafsi għal quddiem in-nies.

MŻAQQ – Mogħwi.

MŻERNAQ – Li fih bosta lwien; "xagħar imżernaq" (abjad u iswed).

MŻIKKEM – Li għandu żikma jew tiżdima, u ħa riħ f'imnifsejh.

MIET FR. EDMUND SUTCLIFFE, S.J.

Hafna studjużi ta' l-ilsien Malti jafu lil Fr. Edmund Sutcliffe bħala l-awtur ta' *Grammar of the Maltese Language* (1936). Smajna bil-mewt tiegħu b'niket kbir, għaliex konna nafuh mhux biss bħala studjuż tal-Malti, u għaref tal-Kotba Mqaddsa imma ukoll bħala ħabib, li kemm-il darba ktibna lil xulxin fuq kwistjonijiet li kellhom x'jaqsmu mal-Malti. Fost studjużi oħra, kien għamel reċensjoni tal-ktieb tiegħi *The Structure of Maltese* fil-*Journal of Semitic Studies*, Vol. V, No. 3, 1960, ta' l-Università ta' Manchester. Nirringrazzja lil Rev. David Hoy, S.J., ir-Rettur ta' Heythrop College, Chipping Norton, tat-tagħrif li għoġbu jagħtini fuqu, u li jiena ser inġib f'din ir-Rivista bħala tifkira tiegħu.

Twieled fl-1886, daħal Ġeżwita fl-1903 u ordna qassis fl-1920. Fl-1926 sar u baqa' sa' mewtu professur tat-Testment il-Qadim f'Heythrop College. Ftit qabel il-mewt tiegħu beda traduzzjoni ġdida tat-Testment il-Qadim, u ħadem fiha sakemm idejh felħet tibqa' iżżomm il-pinna. Sfortunatament miet qabel temm ix-xogħol iebes li daħal għalih.

Huwa awtur ta' dawn il-kotba:

Grammar of the Maltese Language (1936)
A Two Year Public Ministry (1939)
Who Perished in the Flood and the Six Days of Creation (1943) (pamphlets)
The Old Testament and the Future Life (1946)
Providence and Suffering in the Old and New Testament (1955)
The Monks of the Qumran (1960)

Edita:

Medieval Theories of the Papacy by R. Hull (1936)
The Authorship of St. John's Gospel by J. Donovan (1939)
The Oracles of Jacob and Balaam by E. Burrows (1939)
The Gospel of the Infancy by E. Burrows
Old Testament Editor of the *Catholic Commentary on Holy Scripture* (1953)

Ittraduċa:

Why God Created the World by J. Stufler (1937)

Nitolbu l-qarrejja tagħna jiftakruh fit-talb tagħhom.

L-EDITUR

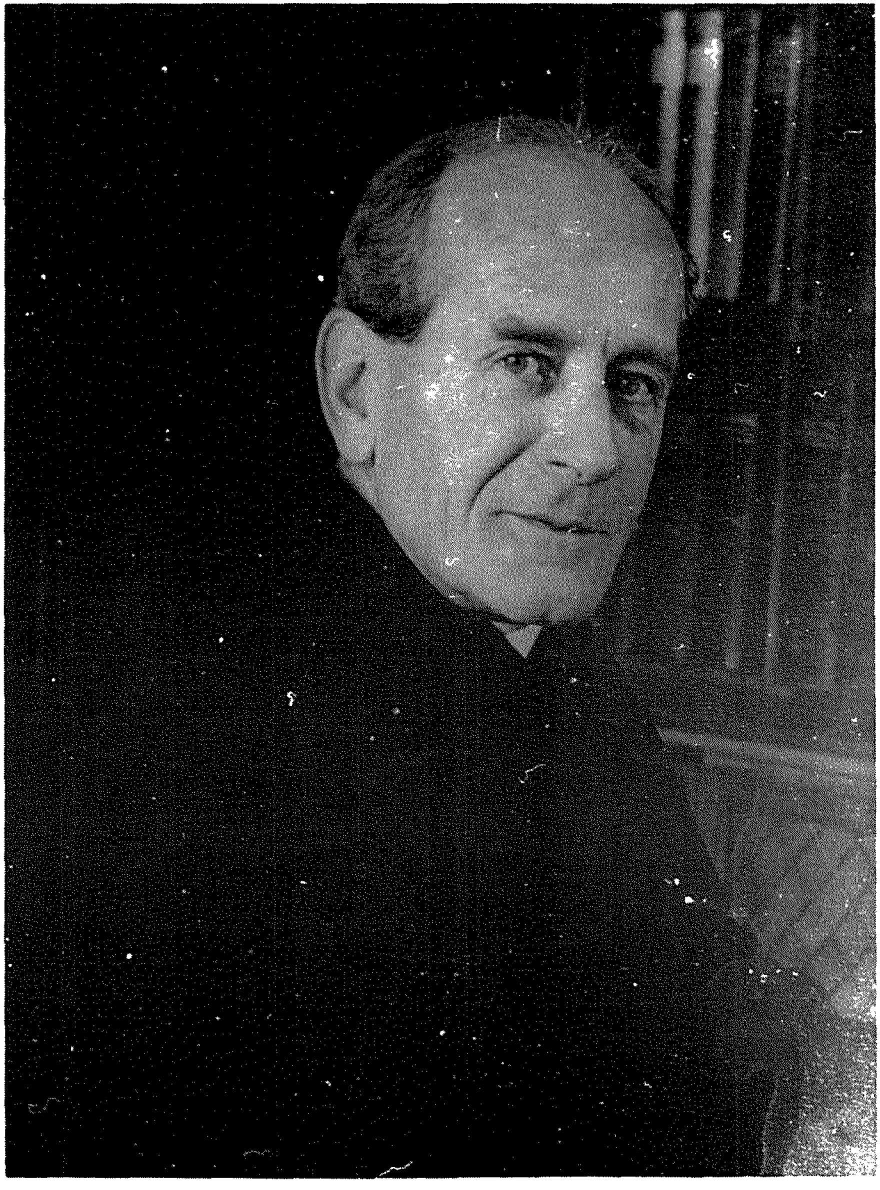

Il-Professur EDMUND SUTCLIFFE, S.J.

Stampat l-M.U.P.